

UDK 329.18:940.53(497.1 (73)
Izvorni znanstveni članak

Neuspeh jedne misije

*Američki potpukovnik OSS Robert McDowell
u štabu Draže Mihailovića 1944. god.*

DUŠAN BIBER

Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, SFRJ

»Mislim da naša misija kod Mihailovića možda nije bila korisna, jer je na kraju krajeva blokirala naše odnose sa partizanskim korpusima. Verovatno je prepolovila obaveštajne podatke dobijane od Titovih armija. Posle dolaska teama na Mihailovićevo područje, partizani su uvek uvelike sumnjali u sve operacije, koje smo pokušavali preduzeti na partizanskim područjima. Mnogi drugi činioци su, naravno, doprineli da je izostala partizanska saradnja. Taj incident je ipak, verujem, više nego bilo koji drugi otežao naše odnose.«

(Iz završnog izveštaja šefa jugoslovenske sekcije OSS u Bariju Arthura Coxa od 23. juna 1945. god.)¹

Taj je referat podnet na razmatranje jugoslovensko-američkom simpoziju o jugoslovensko-američkim odnosima 1944—1965, održanom 26. i 27. septembra 1988. god. u Beogradu u organizaciji Instituta za savremenu istoriju iz Beograda i Wilson centra iz Washingtona, D. C. Prilikom daljih istraživanja arhive OSS u Nacionalnom arhivu (The National Archives and Records Administration) u Washingtonu, D. C. u novembru i decembru 1988. god. sa stipendijom USIA u raznim fondovima prikupljeni su i drugi, veoma značajni, iako još uvijek parcijalni podaci, koji bacaju novo svetlo na tu kontroverznu misiju američke vojnoobaveštajne službe Ureda za strateške službe (Office of Strategic Services — OSS). Stoga je ovaj referat znatno proširen i dopunjen.

Naravno, namera referenta nije ni sada da se u celini i detaljno rekonstruišu i analiziraju sve okolnosti, dileme i posledice u vezi sa odašiljanjem i radom misije OSS u štabu Draže Mihailovića u periodu od 26. augusta do 1. novembra 1944. god. To bi, zapravo, mogla da bude čitava jedna monografija, koja zadire u kompleks odnosa između predsednika SAD Franklina Roosevelta i britanskog premijera Winstona Churchilla,

¹ The National Archives and Records Administration, Washington, D. C. (dalje NARA) Records Group (dalje RG) 226, Entry (dalje E) 99, box (dalje B) 28, File (dalje F) 140. A. Arthur Cox: Report on Field Conditions, 23. 6. 1945.

u rivalstvo američkih i britanskih obavještajnih službi kao i, naravno, ne na posljednjem mestu, u pitanja partizansko-četničkog sukoba i divergentnih stavova u nacističkoj diplomatiji i vojnoj mašineriji Trećeg Reicha.

Walter Roberts, *Tito, Mihailović and the Allies, 1941-1945*, New Brunswick, New Jersey 1973, srazmerno je najdetaljnije u američkoj naučnoj literaturi pisao i o toj misiji. Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945, The Chetniks*, Stanford 1975, se, pored objavljenih izvora i literature, koristio samo jednim, tada dostupnim arhivskim izvorima iz fondova OSS, a razgovarao je i sa McDowellom. Matteo J. Milazzo, *The Chetnik Movement & the Yugoslav Resistance*, Baltimore & London 1975, u svojoj doktorskoj disertaciji, uz štampane izvore i literaturu, oslonio se, pre svega, na nemačke diplomatske ali i vojne dokumente, zaplenjene od saveznika i mikrofilmovane u američkom Nacionalnom arhivu (NARA, T-120). Vanredni profesor na Mississipi kolidžu Kirk Ford Jr. još nije objavio svoju doktorsku disertaciju, radi nadopunjavanja brojnim, tek nedavno naučnoj javnosti dostupnim izvorima. Arhivski fondovi američke vojnoobavještajne službe OSS u posljednje vreme se naširoko otvaraju za zainteresovanu naučnu javnost. Poslove oko deklasifikovanja obavlja američka Centralna obavještajna agencija (CIA). Međutim, ako je u pitanju rad vojnoobavještajne misije potpukovnika Roberta McDowella, mnogi su primarni izvori ostali i dalje pod ključem, pogotovo o njegovim kontaktima sa Nemcima i o korišćenju Mihailovićevih veza za američki obavještajni rad u pravcu Srednje i Južnoistočne Europe, odnosno Nemačke (Austrije). Stiče se utisak da je McDowellov rad u OSS bio mnogo značajniji upravo u tom pravcu, iako je dostupna dokumentacija još vrlo oskudna, tako reći mozaičnog karaktera.

Sada je dostupan završni McDowellov izveštaj, datiran sa 23. novembrom 1944. god., pisan na 39 gusto kucanih stranica (Yugoslavia — An Examination of Yugoslav Nationalism. Jugoslavija — Jedno proučavanje jugoslovenskog nacionalizma). Jozo Tomasevich je u svom već spomenutom radu skrenuo pažnju na glavne poante tog izveštaja, ali ga nije arhivski identifikovao i locirao. McDowellov izveštaj čuva se u fondu ureda za historiju OSS u Washingtonu,² dok je u fondu sekcije OSS u Bariju u tri primerka, naknadno kserokopiranim, uz eliminisanje »senzitivnih informacija«, dostupan tek od oktobra 1988. god.³

Sada dostupni dokumenti iz vrlo različitih fondova omogućavaju izučavanje geneze ideje da se u štab Draže Mihailovića uputi američka obavještajna misija i raznih aspekata problematike o opozivu te misije. U do sada objavljenoj naučnoj literaturi nije detaljnije obrađeno upoznavanje maršala Tita sa zadacima te misije, ni njegovo reagovanje. Nisu bila poznata divergentna mišljenja unutar savezničkih vojnih i obavještajnih ustanova odnosno agencija, još manje prave instrukcije, koje su date McDowellu i njegov rad u štabu Draže Mihailovića.

² NARA, RG 226, E 99, B 34, F 174 MEDTO-YUGO-(Mihailovich) Field Report '44.

³ NARA, RG 226, E 154, B 23, F 314, BARI-SI-PRO-25, Ranger Team.

Američko-britansko rivalstvo

Britanska Uprava za specijalne operacije (Special Operations Executive — SOE) i američka vojnoobaveštajna služba (Office of Strategic Services — OSS, Ured za strateške službe) prema sporazumu od 1942. god. dogovorile su se da u Jugoslaviji pripada inicijativa britanskim službama, sa kojima bi američki obavještajni oficiri tesno saradivali. U 1944. god. taj je sporazum praktički raskinut i formirana je nezavisna američka vojna misija pri maršalu Titu odnosno pri Vrhovnom štabu Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Zanimljivo je da su se u tom pravcu prvo najviše angažovali upravo američki građani jugoslovenskog porekla.

Tako je, npr., Stojan Pribičević, sin nekadašnjeg kraljevskoga jugoslovenskog ministra a kasnije ljutog protivnika kraljevske diktature Svetozara Pribičevića, već u pismu od 15. jula 1943. god. preporučio da Amerikanci u Jugoslaviji stvore svoju vlastitu obavještajnu službu, kako ne bi punih šest meseci zaostajali iza događaja na Balkanu i svoja saznanja crpeli iz druge ruke, a njih su stalno preticali i Englezi i Rusi.⁴ Turner McBaine, pomoćnik direktora tajne obavještajne službe OSS na Srednjem Istoku, žalio se da ne raspolaže ni jednim jedinim Srbinom, kojega bi mogao uputiti na teritorij kontrolisan od partizana; svi raspoloživi srpski regruti bili su naime pristalice Draže Mihailovića. Gamma, takva je bila u OSS šifra za Stojana Pribičevića, mnogo bi pomogao ako bi mu pošlo za rukom da pronađe barem pola tuceta regruta, spremnih za odlazak u partizane.⁵

Alexander Vuchinich, sada penzionisani profesor univerziteta u Stanfordu, u proleće 1943. god., kao analitičar u OSS, uputio je direktoru američke vojnoobaveštajne službe generalu Williamu Donovanu dužu analizu pod naslovom »Mihailovićeve mit — The Mihailovich Myth« u nadi da će to pročitati i američki predsednik Roosevelt.

»Uistinu, jugoslovenska vlada u ratu protiv Osovine učestvuje samo diplomatski — smatrao je Alexander Vuchinich — dok je njezin rat protiv demokratskih snaga unutar Jugoslavije pravi, krvavi rat. [...] General Mihailović i njegovi četnici u Dalmaciji, Lici, Hercegovini, Bosni, Sandžaku i u Crnoj Gori danas pomažu Osovinu u njezinoj ofanzivi protiv jugoslovenske narodnooslobodilačke vojske. [...] Mihailović nije Darlan, on je čak gori od francuskog admirala. Darlan je radio za Nemce, a zatim se preokrenuo, pružajući pomoć saveznicima. Mihailović sa blagoslovom jugoslovenske vlade u Londonu radio je za savezničku stvar, a zatim se preokrenuo i sada pomaže Osovinu.«⁶

Već spomenuti Turner H. McBaine ipak se zalagao da se nezavisni američki obavještajni oficiri upute u štab Draže Mihailovića. Oni bi, doduše, upotrebljavali britanske kanale za komunikacije, ali sa vlastitom šifrom.

⁴ NARA, RG 226, E 190, B 72, F 15, Cairo-SI-OP-2, Bernie Yarrow — Turner McBaine, 15. 7. 1943.

⁵ Isto, Turner McBaine — Paul Ceresole, 5. 8. 1943.

⁶ NARA, RG 226, E 154, B 40, G 609, Cairo-OSS-OP-7.

Rad američkih oficira trebalo bi da bude ograničen isključivo na obaveštajno područje.⁷

Uistinu potpukovnik Albert B. Seitz i poručnik George Musulin potkraj septembra 1943. god. kao predstavnici OSS spustili su se zajedno sa britanskim brigadirom Armstrongom u štab Draže Mihailovića. Pre njih dvojice kao prvi američki oficir u štab Draže Mihailovića već je 18. augusta 1943. god. stigao američki kapetan Walter R. Mansfield.⁸ Izveštaji tih oficira — uglavnom — sada su dostupni naučnoj javnosti.⁹ Ipak, to su bili redovno akreditovani predstavnici američke vojske.

Stoga je Robert Joyce u elaboratu od 3. decembra 1943. god. — znači upravo onoga istog dana kada je iz Bosne konačno poletela partizanska vojna misija sa pukovnikom dr. Vlatkom Velebitom na čelu u štab generala Wilsona — smatrao da je »od bitnog značenja imati SI (Secret Intelligence) osoblje kod Mihailovića što je moguće pre i to ne samo iz čisto strateških već i iz diplomatskih dugoročnih političkih razloga«. Robert Joyce je verovao da bi se tako možda mogla sprečiti saradnja Mihailovića sa Nemačkom i sa generalom Nedićem, predsednikom kvislinške srpske vlade u Beogradu. »To je upravo ono što nacisti nastoje postići sa svojom kratkovidnom antihrvatskom i antipartizanskom politikom«, smatrao je Joyce. On je preporučio da američki oficir u štabu Draže Mihailovića bude u istom rangu kao britanski šef misije, znači u rangu brigadira, ili barem sa činom pukovnika ili potpukovnika. Morao bi biti rođeni Amerikanac, nikako jugoslovenskog porekla. Uz dobro zdravlje, fizičku kondiciju, sa velikim taktom i strpljivošću, po mogućnosti sa znanjem francuskog jezika (Mihailović je govorio francuski), američki obaveštajac morao bi poznavati političke, privredne, nacionalne, religijske i historijske probleme Balkana. Robert Joyce je pisao »da je veoma značajno da Sjedinjene Države razviju vlastitu jugoslovensku politiku«.¹⁰

Potpukovnik Lada Mocarski, šef tajne obaveštajne službe u Kairu, na sredini januara 1944. god. smatrao je da bi bilo moguće uputiti američke obaveštajce na četničku teritoriju samo uz dozvolu maršala Tita i preko partizanske teritorije.¹¹

Poznati su razlozi i okolnosti zašto su Britanci odlučili da prekinu sve veze sa Dražom Mihailovićem i opozovu svoje misije iz četničkih štabova.¹² Interesantno je, međutim, da su i britanski pukovnik William Bailey

⁷ NARA, RG 226, E 190, B 74, F 37, Cairo-I-OP-8, Turner McBaine — James Miller, 28. 4. 1943.

⁸ Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941—1945. The Chetniks*, Stanford, 1975, 373—374.

⁹ NARA, RG 226, E 99, B 44, F 215 izvještaj kapetana W. Mansfielda za period od 18. augusta 1943. do 15. februara 1944. Isti je izvještaj međutim, u E 190, B 73, F 24 još uvek zatvoren. Dostupni su na drugim mestima izvještaji američkih oficira OSS kao što su pukovnik Albert B. Seitz, poručnik George Musulin, kapetan John Milodragovich, poručnik Ellsworth Kramer itd. Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom IV, bilo bi moguće nadopuniti najmanje jednom knjigom sa izvještajima američkih i britanskih oficira, akreditovanih u štabu Draže Mihailovića.

¹⁰ NARA, RG 226, E 190, B 72, F 15, Cairo-SI-OP-2, Robert Joyce, 3. 12. 1943.

¹¹ NARA, RG 226, E 190, B 72, F 15, memorandum Lada Mocarski, 14. 1. 1944.

¹² J. Tomasevich, n. dj., 359—372.

i američki kapetan Walter Mansfield smatrali da bi posle povlačenja savezničkih vojnih misija kod Draže Mihailovića trebalo zadržati barem po jednog američkog i jednog britanskog obaveštajca. Britanski pukovnik Bailey je, međutim, insistirao da Amerikanci nikako ne šalju svoga čovjeka u slučaju povlačenja britanskog predstavnika. U protivnom, Mihailović bi mogao izigravati Amerikance protiv Britanaca, a sve to bi moglo štetiti savezničkim odnosima sa maršalom Titom.¹³

Direktor OSS, general William Donovan poslao je 4. marta 1944. god. memorandum američkim zajedničkim načelnicima štabova (U. S. Joint Chiefs of Staff). Obavestio ih je da su Britanci zatražili povlačenje oficira OSS iz štaba Draže Mihailovića kada su već rešili da povuku svoje misije. Međutim, OSS u Kairu pripremio je u međuvremenu bar dva obaveštajna teama, koji su imali doći na Mihailovićev teritorij. Njihov zadatak ne bi bio isključivo održavanje veze sa Mihailovićevim snagama, već bi američki obaveštajni teamovi odlazili s te teritorije i u Srednju i Jugoistočnu Europu. OSS Kairo se stoga zalagao da saveznici izbegnu javni prekid odnosa sa Mihailovićem i da Velika Britanija i Sjedinjene Države Amerike zadrže svoje promatrače kod Mihailovića. Stoga je general Donovan zajedničkim načelnicima štabova saopštio namjeru da OSS pošalje u štab Draže Mihailovića svoga obaveštajnog oficira u uniformi i da OSS nastavi svoje planove za infiltraciju obaveštajnih teamova preko četničke teritorije u Srednju i Jugoistočnu Europu.¹⁴

Zanimljivo je da se predsednik Roosevelt složio sa takvim planom generala Donovana. U ličnom pismu od 22. marta 1944. god. Roosevelt je preporučio Donovanu da se Britancima objasni kako Amerikanci zadržavaju sebi pravo da sami, nezavisno prikupljaju obaveštajne podatke. Američki oficiri bi, međutim, imali objasniti Mihailoviću (ta formula je upotrebljena i kasnije potkraj augusta 1944. god.) da nisu došli u njegov štab kao oficiri za vezu, već isključivo kao obaveštajci. Stoga se neće mešati u politička pitanja, ni dozvoljavati da se im pridavaju političke funkcije. Roosevelt je, slično kao ranije britanski pukovnik Bailey, smatrao to bitnim, »kako ovi američki oficiri ne bi bili uvučeni u položaj, da bi Mihailović pokušao izigravati ove američke kontakte protiv Britanaca, ako se odnosi između njega i Britanaca ne bi poboljšali«.

Predsednik Roosevelt podržao je planove OSS za infiltraciju obaveštajnih teamova u Srednju i Jugoistočnu Europu ali ne i preko četničke teritorije. Trebalo je pronaći druge mogućnosti »bez ukazivanja na posebnu namjeru da se koriste Mihailovićeve mogućnosti za slanje teamova u druga područja«, pisao je Roosevelt Donovanu.¹⁵

U analizi OSS o stavovima Draže Mihailovića od 1. marta 1944. god. čitamo i ovo:

»Mihailović i njegove vođe nemaju nikakvo poverenje u Britance jer smatraju da su oni rešili ignorisati ih i podupreti partizane. [...] Četnici su sada koncentrisali većinu svojih snaga u ogorčenom građanskom ratu

¹³ NARA, RG 226, E 116, B 6, F 45, J. E. Toulmin—W. Donovan, 1. 3. 1944.

¹⁴ NARA, RG 218, B 736, U. S. Joint Chiefs of Staff, Geographical Files 1942—1945, memorandum W. Donovana, 4. 3. 1944, B 23007—14.

¹⁵ Isto, B 30912—13, F. D. Roosevelt—Donovan, 22. 3. 1944.

protiv Titovih snaga u Hercegovini, istočnoj Bosni i dalje na jugu. Mihailović je zauzeo stav da je u pitanju, pre svega, nacionalni konflikt protiv Hrvata. On tvrdi da su tri četvrtine partizana sastavljene od izdajničkih Hrvata i da je među njima velik broj kvislinških ustaša; oni su desetkovali srpsko stanovništvo u 1941. i 1942. godini i rešeni su da postignu hrvatsku nadvladu bez obzira na posledice. Oni su izdajice, koji su prešli na stranu partizana tek kada je saveznička pobeda izgledala verovatna.«¹⁶

U svom pismu od 31. marta 1944. god. general Donovan obavestio je generala Dwighta Eisenhowera o povlačenju američke misije iz štaba Draže Mihailovića. Dodao je, međutim, da je dobio odobrenje i da ima namjeru da »uputi u Mihailovićev štab obaveštajne oficire sa namerom da infiltriraju agente u Austriju i Njemačku«.¹⁷

Donovan je dve sedmice ranije u svom memorandumu za američke zajedničke načelnike štabova od 14. marta 1944. god. preneo obaveštenje iz ureda OSS u Kairu, da je britanski Foreign Office britanskom ambasadoru u Washingtonu lordu Halifaxu dao instrukcije da od State Departmenta zatraži da se ne dozvoli odašiljanje američkog obaveštajnog oficira u štab Draže Mihailovića. I dok se zapovednik britanske obaveštajne službe u Kairu složio sa tom američkom inicijativom, štab te iste službe u Londonu tome se energično suprotstavio.¹⁸

U čitavu problematiku morao je da se umeša britanski premijer Winston Churchill. On je 1. aprila 1944. god. uputio ličnu poruku predsedniku Rooseveltu i skrenuo mu pažnju na politički aspekt: »Ako upravo u tom razdoblju jedna američka misija dođe u Mihailovićev štab, širom Balkana će se ispoljiti potpuna suprotnost akcije između Britanije i Sjedinjenih Država. Rusi će sigurno svu težinu baciti na Titovu stranu, koga mi u celosti podržavamo. Time ćemo u potpunosti ići u raskorak. Nadam se i verujem da se to može izbeći«, javljao je Churchill.¹⁹

Predsednik Roosevelt 8. aprila 1944. god. — što je već poznato iz naučne literature — povukao je svoje odobrenje za slanje američke obaveštajne misije u štab Draže Mihailovića.²⁰ Upravo tih dana iz Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije vratio se američki obaveštajac, major OSS Richard Weil Jr. sa pismom maršala Tita za predsednika Roosevelta i drugim pismom za generala Donovana. Major Richard Weil je u svom izveštaju izostavio predlog da se zaustavi odašiljanje američke obaveštajne misije u štab Draže Mihailovića. Isto tako nije spomenuo u tom izveštaju da bi nezavisno predstavništvo američke tajne obaveštajne službe u Vrhovnom štabu NOV i POJ trebalo reorganizovati u samostalnu američku vojnu misiju. Pukovnik Glavin složio

¹⁶ Isto, B 23012—14, 1. 3. 1944.

¹⁷ NARA, RG 226, E 116, B 6, F 45, Donovan—Eisenhower, 31. 3. 1944.

¹⁸ Kao nap. 14, memorandum W. Donovana 14. 3. 1944, B 26030.

¹⁹ Churchill & Roosevelt. *The Complete Correspondence*. Edited with commentary by Warren F. Kimball. Princeton University Press. Princeton, New Jersey 1984, Vol. 3, 80.

²⁰ Isto, 82. *Walter Roberts, Tito Mihailovich and the Allies*, 255—256; *J. Tomasevich*, n. dj., 376.

se Weilovim predlogom da on, Weil, hitno otputuje u Washington i o tome usmeno referiše. Sa sobom je poneo i spomenuta Titova pisma.²¹ Štab OSS u Alžiru upoznat je 13. aprila 1944. god. sa mišljenjem generala Donovana da Weilov dolazak u Washington nije potreban i da je odašiljanje obavještajne misije u štab Draže Mihailovića otkazano.²²

Bez obzira na odluku predsjednika Roosevelta, pojedini funkcioneri u OSS su se i dalje bavili idejom o odašiljanju američkih obavještajaca u štab Draže Mihailovića. Tako su, npr., u beleškama OSS u Bariju od 4. maja 1944. god. isticali da bi takva misija bila jako značajna radi prikupljanja vojnih i političkih informacija, ali i evakuacije američkih avijatičara, oborenih iznad teritorije, koju su kontrolisali četnici.²³ Kao mogući kandidat u jednom dokumentu od 6. jula 1944. god. spominjao se i major Lynn Farish, poznat po vrlo uspješnoj misiji u Vrhovnom štabu NOV i POJ u jesen 1943. god. i po izvještaju, koji je bitno uticao na predsjednika Roosevelta pri donošenju odluke triju šefova država u Teheranu o priznavanju i pružanju podrške NOV i POJ.²⁴ Istoga dana general Donovan saglasio se sa predlogom o upućivanju obavještajne misije u štab Draže Mihailovića. Sa generalom Roderickom dogovorio se da iz zajedničkog američkog obavještajnog komiteta na Srednjem Istoku JICA — taj zadatak dobije potpukovnik Robert McDowell. Pukovnik J. A. Toulmin smatrao je da bi major Weil »skočio do plafona ako bi saznao za postojanje Mihailovićeveog tima«. ²⁵ Potpukovnik McDowell u najvećoj je tajnosti odleteo 21. jula 1944. god. iz Kaira za Casertu. Pukovnik Toulmin preporučio je krajnju obazrivost i izbegavanje žurbe, smatrajući da je prvi kontakt sa Mihailovićem »veoma delikatan i značajan«. ²⁶

General Donovan predlagao je da se iskoristi evakuacija američkih avijatičara sa teritorije pod kontrolom Mihailovićevih četnika kao sredstvo za upućivanje američkih obavještajaca u četnički štab. Mihailović se, naime, posredstvom svoje veze radijskim putem obratio na tada već opozvanog jugoslovenskog kraljevskog ambasadora Konstantina Fotića u Washingtonu i predlagao evakuaciju američkih avijatičara, oborenih iznad Srbije. Donovan ipak nije bio sklon da u te svrhe iskoristi vezu preko Konstantina Fotića.²⁷

Robert P. Joyce, šef američke tajne obavještajne službe za Balkan u Bariju, obavješten je od svoga pretpostavljenog Stephena B. L. Penrosea, 8. jula 1944. god., o Donovanovoj akciji: »109 [šifra za generala Donovana, direktora OSS] se dogovorio sa generalom Roderickom da šalje potpukovnika McDowella u misiju na Mihailovićevu teritoriju. State

²¹ NARA, RG 226, E 190, B 88, F 1, Caserta-OSS-OP-1. E 190, B 88, F 1, Glavin-Donovan, 11. 4. 1944.

²² NARA, RG 226, E 190, B 88, F 1, Caserta-OSS-OP-1, Buxton—Algiers, 13. 4. 1944.

²³ Isto, Intelligence notes, Bari SBS 4. 5. 1944.

²⁴ NARA, RG 226, E 190, B 120, F 456, Caserta-OSS-OP-48, E. J. Green-Gamble, 6. 7. 1944.

²⁵ NARA, RG 226, E 190, B 120, F 428 (E 121, B 76 F Air, Caserta-OSS- P & & — 2) Toulmin-Green, 7. 7. 1944.

²⁶ NARA, RG 226, E 136, B 33, F 360. Toulmin-Green, 21. 7. 1944.

²⁷ NARA, RG 226, E 136, B 22,, F 233, Donovan-Toulmin, Green, 19. 7. 1944.

Department se očito sada saglasio sa misijom i mi možemo ići dalje. NATOUSA, G-2 nam je posudio pukovnika McDowella, dobijenog od JICAME za privremeno obavljanje dužnosti.«

McDowellov team je trebalo sastaviti u Kairu, dok bi se sve pripreme i instruisanje obavili van Barija. Misija uopšte ne bi smela da kroči nogom u taj grad, kako ni partizani, ni Britanci, pa ni kraljevska jugoslovenska (Šubićeva) vlada ne bi ništa saznali o njoj. »Ako bi išta procurilo bilo kome od spomenutih mi ćemo se suočiti sa mogućnošću da stavimo na kocku naš rad na partizanskim područjima, da naidemo na istu blokadu, koja nas je zadesila kada je misija ranije bila predložena i da se čitav posao sjajno ruinira još pre nego što postane operativan.«²⁸

Toga je bio svestan i Robert P. Joyce. On se isto tako zalagao za najveću tajnost oko pripremanja misije. Sa Britancima o tome uopšte ne bi trebalo raspravljati. »Upućivanje misije Mihailoviću predstavlja najznačajniji politički akt, promenu američke politike, i u jednom smislu, izazov britanskoj politici na Balkanu,« smatrao je. Imajući u vidu reagovanje maršala Tita, preporučio je da se prvo formira samostalna američka vojna misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ: »Misija kod Tita još je uvek velika predstava i mi ne bismo smeli učiniti ništa što bi moglo dovesti u pitanje njezin uspeh.«²⁹

O svim tim pitanjima detaljno su razgovarali, 22. augusta 1944. god., u Rimu američki ambasador Robert D. Murphy i Robert P. Joyce, koji je sa pravom pretpostavljao da će upućivanje McDowellove misije »Mihailović verovatno tumačiti (a svakako će nastojati da to dobije takav izgled) da mu Sjedinjene Države pružaju barem moralnu podršku u u njegovoj borbi protiv partizana. Drugim rečima, izgleda da se u tom pogledu konačno razilaze britanska i američka politika prema Jugoslaviji. G. Murphy je priznao da bi to moglo biti istinito.«³⁰

U jednoj drugoj belešci R. Joycea o večeri u vili ambasadora Murphya, 18. augusta 1944, zabeležio je i mišljenje poznatoga američkog diplomata ambasadora Williama Bullitta da je »britanska politika prema Jugoslaviji potpuno pogrešna i da će Velika Britanija posle skupo platiti svoju slepu podršku Titu i jugoslavenskim komunistima. G. Bullitt je izjavio da smatra odašiljanje obaveštajne misije generalu Mihailoviću veoma mudrim za nas«, zapisao je R. Joyce.³¹ Ambasador Murphy — za razliku od R. Joycea — smatrao je da nema nikakve promene u američkoj politici prema Jugoslaviji.³²

²⁸ NARA, RG 226, E 154, B 19, F 263, Bari-SI-OP-18, SI Yugoslavia Section.

²⁹ NARA, RG 226, E 154, B 14, F 195, Bari-SI-OP-20, SI Yugoslavia Section.

³⁰ NARA, RG 226, E 154, B 13, F 176, Bari-SI-OP-5, Political. R. P. Joyce—Toulmin, 25. 8. 1944. Isto u E 154, B 14, F 189, Bari-SI-OP-20, SI Yugoslavia Section.

³¹ Isto.

³² Isto. R. McDowell je 6. oktobra 1944, između ostalog, javio Joyceu: »Srpski i muslimanski nacionalistički lideri ne znaju ništa o sudbini koju su im odredili saveznici. Da li se američka politika prema Jugoslaviji menjala posle Murphyjevih instrukcija, šta da kažemo generalu? Ako se je menjala treba me obavestiti« (NARA, RG 226, E 154, B 24, F 325, Bari-SI-PRO-32, Independent American Military Mission to Marshal Tito, November 1—15).

*Jedinica za spašavanje letачkog osoblja (ACRU —
Air Crew Rescue Unit)*

Prema podacima koje je prikupio Walter Roberts, američke jedinice su sa četničkog teritorija u periodu od 9. augusta do 27. decembra 1944. god. evakuisale 432 američka avijatičara, dok je sa teritorija pod kontrolom Titovih partizana spašeno više od dve hiljade savezničkih avijatičara.³³ Američki kapetan Nik Lalich je u izvještaju o svojoj misiji Halyard od 31. decembra 1944. god. pukovniku Georgeu Kraigheru dao nešto nižu cifru evakuacije sa četničkog područja za isti period: 343 Amerikanaca, 8 Britanaca, 17 Rusa, 9 Francuza, 11 Jugoslovena, 24 Talijana, 2 Poljaka, 3 američka građana; ukupno 417 osoba. Tada je prema istom izvoru ostalo još 15 američkih avijatičara kod »slovenačkih nacionalista« u Hotedrščici, dok su 4 Amerikanca i 1 Britanac ostali kod četničkog vojvode Đujića u Dinarskim alpama.³⁴

Zapravo, akciju za spasavanje američkih avijatičara, oborenih nad Jugoslavijom, povelili su već u januaru 1944. god. američki major Lynn Farish i potporučnik Eli Popovich. Oni su o tom pitanju razgovarali sa maršalom Titom u dva navrata, 23. januara i 15. marta 1944. god. »Maršal se u potpunosti složio i naredio svim jedinicama jugoslovenske Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda da spasavaju, u slučaju potrebe i sa oružjem u ruci, američke avijatičare, oborene iznad Jugoslavije.«

Spomenuti američki oficiri otišli su i u Makedoniju kod komandanta Glavnog štaba Makedonije generala Mihaila Apostolskog i sa njim su 18. aprila 1944. god. razgovarali o toj problematiki. Četvorica američkih avijatičara, oborenih prilikom napada na Ploesti u Rumunjskoj, bili su kod makedonskih partizana već od 1. augusta 1943. Oni su se tada vratili u svoju bazu. Sa Petrom Stambolićem je, 8. maja 1944, isto takav sastanak održan u Srbiji i 16. juna 1944. god. evakuisano je prvih 16 američkih avijatičara. Kapetan James Goodwin je, 1. marta, otišao u Sloveniju i preuzeo rukovođenje misijom Flotsam kod Glavnog štaba NOV i PO Slovenije; za tri meseca do kraja juna 1944. god. iz Slovenije je evakuisano 125 avijatičara.

Takva je akcija tek kasnije izvedena i na teritoriji pod kontrolom četnika. Američki potporučnik George Musulin spustio se padobranom, 19. oktobra 1943, u štab Draže Mihailovića u svojstvu tumača. Posle savezničkog prekida odnosa sa četnicima on se vratio u Italiju i u više navrata insistirao je na odašiljanju američkih predstavnika u štab Draže Mihailovića, sa zadatkom da organizuju evakuaciju američkih avijatičara.³⁵ Ta ideja urodila je plodom tek kada su se angažovali američki ambasador Robert Murphy i obaveštajni oficir Robert P. Joyce. Murphy i američki general Eaker sastali su se, 15. jula 1944, sa savezničkim komandantom na Sredozemlju Henry Maitlandom Wilsonom. Šef anglo-

³³ W. Roberts, n. d., 282.

³⁴ NARA, RG 226, E 99, B 22, F 112, Report of ACRU Unit Halyard, 31. 12. 1944.

³⁵ NARA, RG 226, E 99, B 20, F 106, Washington History Office, OP-23. M. D. T. O. 2677 Regiment — September 1944.

-američke savezničke misije u Vrhovnom štabu NOV i POJ britanski brigadir Fitzroy Maclean složio se sa nacrtom da se dva američka tehnička teama, zadužena za spasavanje avijatičara, upute i kod maršala Tita i kod generala Mihailovića.³⁶ General Ira Eaker je stoga, 14. jula 1944, izdao naredbu da se formira posebna jedinica za spasavanje letačkog osoblja, Air Crew Rescue Unit (ACRU) kao deo 15th Army Air Force, vojnog vazduhoplovstva petnaeste armije.³⁷

George Musulin, unapređen u čin poručnika američke vojske, u noći 2. augusta 1944, spustio se padobranom u štab Draže Mihailovića. Komandant nove jedinice (ACRU) pukovnik George Kraigher, kasnije general američkog vazduhoplovstva, rodom iz Slovenije i rođak istaknutih slovenačkih revolucionera, u noći od 9. na 10. august 1944. uputio je avionom još kapetana Nicka A. Lalicha, šefa misije Halyard. U augustu 1944. god. sa četničke teritorije evakuisano je oko 260 američkih avijatičara.³⁸ U periodu od 9. augusta do 9. septembra 1944. god. taj se broj popeo na 302 američka avijatičara i 65 drugih (3 američka civilista, 25 Italijana, 15 Rusa, 8 Engleza, 8 Jugoslovena, 4 Francuza i 2 Poljaka).³⁹

Već prva akcija misije Halyard dovela je do velikih političkih komplikacija. Nije bilo u pitanju spašavanje savezničkih avijatičara, već činjenica da su američkim avionom 10. augusta 1944. doleteli u Bari članovi političke misije Draže Mihailovića: Adam Pribičević, Vladimir Belajčić, Ivan Kovač. Sa njima je doleteo i major Zvonimir Vučković, jedan od glavnih četničkih komandanata. Već spomenuti američki obaveštajni oficir Robert P. Joyce nije bio impresioniran tom misijom, koja je došla »bez znanja ili saglasnosti američkih vlasti u Italiji« sa željom da stupi u vezu sa kraljem Petrom Drugim i sa Živkom Topalovićem.⁴⁰

Robert Joyce je konačno ipak uspeo da je Philip Broad, predstavnik britanskog ministra rezidenta na Sredozemlju Harolda Macmillana, menjao svoju depešu sa vrlo kritičkim primedbama na račun američkog poručnika Musulina. Broad je naime smatrao — prema belešci Joycea — »da će Britanci veoma teško moći da ubede maršala Tita da dolazak Mihailovićeve političko-vojne misije u Bari upravo u tom momentu nije bio brižljivo unapred pripremljen«. ⁴¹

Poručnik George Musulin oštro je opomenut i pozvan na referisanje u Italiju. Pre odlaska, on je Mihailovićev štab obavestio da je svoj postupak (sic!) objasnio Britancima razlogom da »ne bi usamljeno prebacivanje dr. Ivanovića (Eskulapa) suviše palo u oči«. Pod tim pseudonimom krio

³⁶ NARA, RG 226, E 99, B 20, F 104, Robert Joyce, Report for period 1 July — 15 July inclusive, 17. 7. 1944.

³⁷ NARA, RG 226, E 154, B 23, F 321, Independent American Military Mission to Marshal Tito.

³⁸ NARA, RG 226, E 154, B 25, F 357, Bari-SI-PRO-58, Halyard Mission, Nick Lalich, 10. 1. 1945. Usp. W. Roberts, n. dj., 254—255.

³⁹ NARA, RG 226, E 136, B 32, F 353 (isto B 28, F 295) Toulmin-Cheston, 7. 9. 1944.

⁴⁰ NARA, RG 226, E 99, B 34, F 174. R. Joyce — J. Toulmin, Green, 15. 8. 1944.

⁴¹ Isto, R. Joyce, 14. 8. 1944.

se dr. Ivan Popov, brat poznatog britanskog obaveštajca Duška Popova. On je kao dupli agent radio i za savezničku i za njemačku obaveštajnu službu.⁴²

Stojan Pribičević, saradnik OSS pod šifrom »Gamma«, u jednom od svojih brojnih izveštaja vratio se na istu temu, kada je analizirao razgovor sa svojim stricem Adamom Pribičevićem: »Tek juče čuo sam sledeći komentar jednog britanskog obaveštajnog oficira: 'Gledajte šta rade Amerikanci: Titu su rekli da će slati misiju kod Mihailovića samo da izvuku svoje avijatičare i da prikupe obaveštenja iz prve ruke o četnicima. Oni uveravaju Tita da neće pružati nikakvu vojnu pomoć Mihailoviću, da neće biti nikakve politike i prvo što urade, prokrijumčare Mihailovićevu misiju u Italiju, kako bi deistvovali protiv Tita i Šubašica. To liči na prevaru'. Možete biti sigurni da će Britanci u celosti iskoristiti tu kartu u igri sa Titom i ja jako sumnjam u mudrost ovih američkih oficira sa nezgrapnim mozgom koji prave glupe greške kada pokušavaju da nadmudre Britance.«⁴³

Situacija se komplikovala i u drugim delovima OSS. General Donovan, direktor OSS, prvobitno je imenovao pukovnika Holdhala za šefa američke samostalne misije kod maršala Tita. On je kao lični predstavnik generala Donovana stigao u Bari 20. jula 1944. i smatrao da će pod njegovom kontrolom biti i misija McDowella, koja se tada još pripremala za odlazak u štab Draže Mihailovića.⁴⁴ General Donovan je posle više intervencija smatrao potrebnim da povuče svoju naredbu od 10. jula 1944, jer je tada, kako je rekao, živeo u pogrešnom uverenju da maršal Tito kontroliše čitavu teritoriju Jugoslavije.⁴⁵

Konačno, prilikom detaljnog lekarskog pregleda konstatovano je da pukovnik Holdhal nije u stanju preuzeti taj zadatak pa je na njegovo mesto imenovan pukovnik Ellery S. Huntington.⁴⁶

Reagovanje maršala Tita

Američki obaveštajci bili su u nedoumici da li, kada i kako o planiranoj misiji, nazvanoj »Ranger team«, obavestiti maršala Tita. Chaterine Du Bois, 7. augusta 1944, obavestila je pukovnika Huntingtona o svom razgovoru sa dotadašnjim šefom potpukovnika Roberta McDowella:

⁴² Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XIV, knjiga 4, Beograd 1985, 146—147.

⁴³ NARA, RG 226, E 154, B 14, F Bari-SI-OP, SI Yugoslavia, Mihailovich delegation. My conversations with Adam Pribichevich, August 26, 1944. Stojan Pribičević zapisao je i ovo: »Moj stric je objasnio: 'Ako neko tvrdi da Mihailović saraduje sa Nemcima, on laže. Svakako, Nemci se bore protiv komunista, pošto traže red u Srbiji i mi se isto tako borimo protiv komunista, jer ne želimo njihove doktrine ili njihov sistem. Vi možete to nazvati stvarnom saradnjom, ali nikako duhovnom. [...] Da skratimo, Nedić je Petain, ne Laval.'«

⁴⁴ NARA, RG 226, E 190, B 88, F 11, Caserta-SI-OP-1, Green-komandantu 2677-puka, 24. 7. 1944.

⁴⁵ NARA, RG 226, E 136, B 33, F 363, Donovan-Green, Toulmin, 3. 8. 1944.

⁴⁶ NARA, RG 226, E 136, B 33, F 362, Glavin-Toulmin, 2. 8. 1944.

»Pukovnik Rodrigo smatra da će maršal Tito prije ili kasnije saznati da mi imamo jedno odeljenje kod Mihailovića i stoga, prema svemu sudeći, nema mnogo smisla prikrivati mu ovakvu informaciju.«⁴⁷

O čitavoj toj akciji maršal Tito je konačno obavješten, ali samo usmeno, veoma neformalno. Za vreme svoje posete Wilsonovom štabu u Caserti, 11. augusta 1944, Tito je pozvan na ručak sa generalom Donovanom u vilu na otoku Capri kod Napulja. Poslepodne, u toj su vili Amerikanci zamolili svoga britanskog kolegu i šefa savezničke misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ brigadira Fitzroya Macleana da Tita upozna sa radom jedinice ACRU u štabu Draže Mihailovića. U zvaničnoj belešci čitamo i ovo:

»Ovaj team će i dalje raditi kao obavestajna jedinica. To ni u kom smislu reči neće biti misija i njezine delatnosti biće ograničene na spašavanje i obavestajni rad. Maršal je kimnuo glavom i rekao da joj možda neće biti mnogo prijatno kod Mihailovića i da bi bilo najbolje da bismo mu dali imena osoblja, kako bi njegove trupe mogle da ih zaštite u slučaju neprilika (a i da bi, naravno, bez nekih poteškoća mogao imati sve pojedinosti).«⁴⁸

Pukovnik Huntington, novoimenovani šef tada već samostalne američke misije u Vrhovnom štabu NOV i POJ, ipak je morao, 30. augusta 1944, ponovo zatražiti da mu pretpostavljeni, u saglasnosti sa obećanjem generala Donovanog maršalu Titu, pošalju podatke o sastavu McDowellove misije.⁴⁹

Američka je vojnoobavestajna služba preciznije podatke o Titovom reagovanju dobila tek kasnije. Iako izvor nije bio identifikovan (bio je to Stojan Pribičević), iz izveštaja OSS GB-1265 od 24. augusta 1944. vidi se da je maršal Tito svog sugovornika obavestio o sadržini svojih razgovora sa direktorom OSS generalom Donovanom. »Prema Titu, general je Donovan garantovao maršalu da se Mihailoviću neće slati nikakva vojna pomoć. Tito je rekao izvoru da je generalu Donovanu primetio, kako smatra to u sadašnjoj situaciji nesprenim, iako naravno ne može prigovarati tom koraku Sjedinjenih Država.«

Kako je zabeležio Stojan Pribičević, Tito je u daljem razgovoru »rekao da se neće verovati američkim motivima za slanje misije kod Mihailovića, iako bi ti mogli biti sa najboljim namerama i najlegitimniji: (a) slanje američke misije kod Mihailovića u vreme kada ni Britanci ni Rusi nemaju misije kod Mihailovića i kada se Tito približava kraljevskoj vladi, partizani i Mihailović tumačit će kao američku političku podršku Mihailoviću u poslednjem minutu; (b) javnost u Sjedinjenim Državama isto će tako pretpostavljati da vlada SAD igra političku igru u Jugoslaviji.

Tito ipak nije izgledao naročito uznemiren zbog toga.«⁵⁰

⁴⁷ NARA, RG 226, E 154, B 21, F 289, Bari-SI-PRO-1, Huntington Mission.

⁴⁸ Isto. Dušan Biber, Manje poznata dokumenta o oslobodilačkom ratu i revoluciji u Jugoslaviji (1944—1945), *Vojnoistorijski glasnik* br. 2—3, 1987, 268—271.

⁴⁹ NARA, RG 226, E 154, B 23, F 23, Bari-SI-PRO-32, Independent American Military Mission to Marshal Tito.

⁵⁰ NARA, RG 226, E 100, B 106, YU-1550, Foreign Nationalities Branch, New York City.

Dr. Sava Kosanović isto tako boravio je u Caserti prilikom Titove posjete savezničkom glavnom štabu za Sredozemlje. Po povratku u London on je, 31. augusta 1944, razgovarao sa predstavnicima OSS. Oni su zabeležili i ovo: »Partizanima je mnogo stalo do američkog razumevanja i podrške. Osećaju se prevarenim zbog očite američke simpatije prema Mihailoviću. K. je snažno preporučio da Sjedinjene Države učine stvarne geste simpatije prema partizanima.«⁵¹

U Titovom štabu na Visu, 29. augusta 1944, raspravljalo se o organizovanju američke tajne obaveštajne službe u Jugoslaviji i saradnji sa jugoslovenskim partizanima na tom području. Kada je šef misije pukovnik Huntington nagovestio svoju nameru da ode u Srbiju, maršal Tito je u zajedljivom tonu primetio: »To će biti zanimljivo mesto. Osim toga vi ste mnogo zainteresovani za Mihailovića jer sada tamo imate misiju.«⁵² U jednom drugom telegramu pukovnik je Huntington narednog dana pretpostavljenima opet skrenuo pažnju: »Očito je maršal Tito neosporno mnogo više ozlojeđen zbog veze OSS sa Mihailovićem nego što je to ikad ranije nagovestio prilikom svojih razgovora u Caserti.«⁵³

Iz objavljenih britanskih dokumenata sada je poznato⁵⁴ da je maršal Tito u svojoj poruci vrhovnom savezničkom zapovjedniku za Sredozemlje generalu Wilsonu, 5. septembra 1944, zatražio da on američkoj i britanskoj vladi prosledi njegov protest zbog dolaska i rada američke obaveštajne misije u štabu Draže Mihailovića. Titu tada još nije bila poznata odlučna lična intervencija premijera Winstona Churchilla kod predsednika Franklina Roosevelta od 1. septembra 1944:

»[...] ako svaki od nas dvojice podržava drugu stranu, mi stvaramo scenu za fini građanski rat. General Donovan je na čelu jakog Mihailovićevog lobija upravo kada smo ubedili kralja Petra, da s njim odlučno prelomi i kada se mnogi četnici nanovo okupljaju u Titovoj Narodnoslobojilačkoj vojsci,« žalio se britanski premijer.⁵⁵

U svojoj poruci maršalu Titu, koja je kasnije povučena — njezin je sadržaj ipak u prevodu Ranković saopštio Titu u Moskvi — Winston Churchill je, 16. septembra 1944, naglasio da je predsednik Roosevelt na njegov zahtev već opozvao McDowellovu misiju. Churchill se žalio da se saveznička oprema i oružje upotrebljavaju za borbu protiv četnika i da se odugovlači sa formiranjem zajedničke jugoslavenske vlade.⁵⁶

Ministar rezident na Sredozemlju Harold Macmillan međutim je sekretaru za vanjske poslove Anthony Edenu skrenuo pažnju na to da mu je general Donovan predočio dokument sa parafom O.K. F.D.R., znači sa ličnim odobrenjem predsednika Roosevelta da se američka obaveštajna misija šalje u štab Draže Mihailovića. Macmillan je smatrao da nema smisla zameriti Titu zbog upotrebe savezničkog oružja protiv

⁵¹ Isto, YU-1521.

⁵² Kao napomena 47.

⁵³ Kao napomena 49.

⁵⁴ *Dušan Biber* (urednik), *Tito—Churchill, strogo tajno*, Zagreb, Beograd 1981, 307-8, 313—6, 325.

⁵⁵ Churchill & Roosevelt, III, 306.

⁵⁶ *D. Biber, Tito—Churchill*, 314—315.

»vlastitih rođaka«, jer su ti rođaci, četnici, ionako saradivali sa Nemcima. Tito se u Napulju, naglasio je Macmillan, nije obvezao da će sastaviti zajedničku vladu sa Šubašićem.⁵⁷

U literaturi, međutim, dosad nije bio poznat Titov protest, upućen američkoj vojnoj misiji 14. septembra 1944. god. Maršal Tito je upozoravao da američka politika nije u saglasnosti sa stavovima Winstona Churchilla, iznetim u Donjem domu, i da slanje američke misije Mihailoviću znači mešanje u unutrašnje stvari, koje bi moglo dovesti do razvoja građanskog rata.⁵⁸ Titova je žalba brigadiru Macleanu, prilikom vojne parade u čast oslobođenja Beograda, međutim već poznata naučnoj javnosti objavljivanjem u kolekciji američkih diplomatskih dokumenata, a i korišćena je u naučnoj literaturi.⁵⁹

Zadaci i rad McDowellove misije

Potpukovnik Robert McDowell je već u svojem izveštaju od 10. juna 1944. spomenuo da obaveštajni oficir OSS Robert Joyce priprema predlog i preporuku centrali OSS u Washingtonu, »da se formira obaveštajna misija OSS sa zadatkom da radi sa generalom Mihailovićem i sa drugim srpskim nacionalističkim liderima. Očekuje se da će takva misija preko nacionalističkih kanala moći da uspostavi veze sa grupama u Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj koje bi bile drukčije od onih sa kojima se mogu uspostaviti preko partizanskih kanala.«⁶⁰

Reč je, dakle, o oživljavanju starih ideja još od proleća iste godine, iako se tada govorilo općenito o Srednjoj i Jugoistočnoj Evropi.

»Bio sam pod utiskom da McDowell odlazi u Austriju; rekao mi je naime da ima takve planove«, zapisao je, 19. septembra 1944, general Donovan u svom telegramu pukovniku Glavinu, dodavši da mu je mnogo stalo do toga da McDowell uđe u Austriju.⁶¹ General Rodrigo je stoga predviđao da će McDowell posle evakuacije iz Jugoslavije biti upućen u Austriju, da su o tome direktor OSS Donovan i McDowell ionako već ranije razgovarali.⁶² Potpukovnik Macfarland bio je predviđen kao izvršni oficir u McDowellovoj misiji. On je, tvrdilo se, poznao Mihailovića lično i mogao bi da zamenjuje McDowella dok bi taj putovao ne samo širom teritorije pod kontrolom Mihailovića već i po drugim zemljama. Međutim, pošto to nije bilo realizovano, Macfarland poslan je u Sloveniju, a njegovi izveštaji ostali su i danas pod ključem.⁶³ Zanimljivo je da je Hermann Neubacher posle rata na saslušanju pred američkim istražnim organima izjavio da mu je McDowell saopštio,

⁵⁷ Isto, 325.

⁵⁸ D. Biber, n. dj., *Vojnoistorijski glasnik*, 1987, 2—3, 272.

⁵⁹ W. Roberts, n. dj., 277—279; *Foreign Relations of the United States*, 1944, IV, 1415; J. Tomasevich, n. d., 382.

⁶⁰ NARA, RG 226, L 38843.

⁶¹ NARA, RG 226, E 136, B 28, F 295, Donovan-Glavin, 19. 9. 1944.

⁶² NARA, RG 226, E 136, B 34, F 391; isto B 21, F 219, Rodrigo-Green, 23. 9. 1944.

⁶³ NARA, RG 226, E 136, B 21, F 219, Toulmin-Glavin, 20. 8. 1944.

prije svog odlaska iz Jugoslavije, da će se uskoro vratiti, možda u Istru ili Sloveniju.⁶⁴

Predlog za upućivanje obaveštajne misije u štab Draže Mihailovića predsednik SAD Franklin Roosevelt je prvo usmeno odobrio, a 5. augusta 1944. i pismeno. Prema navodima u memorandumu generala Donovana za američke zajedničke načelnike štabova od 11. septembra 1944. god. sir Alexandar Cadogan i general Henry Maitland Wilson, saveznički vrhovni zapovjednik na Sredozemlju, nisu imali nikakvih primedbi za upućivanje te misije, a State Department se isto tako saglasio sa tim planom.⁶⁵

Obaveštajni oficir OSS Robert P. Joyce je već 8. jula 1944. preporučio — a to je bilo kasnije prihvaćeno — da šef obaveštajne misije u štabu Draže Mihailovića bude u rangu barem potpukovnika, po mogućnosti sa znanjem francuskog jezika, kako bi mogao neposredno razgovarati sa Mihailovićem, i biti stalno u njegovoj pratnji. Tumač u činu kapetana trebalo bi da bude rođeni Amerikanac srpskog porekla, a jedan narednik bio bi prema potrebi još dodatni tumač. Prema tadašnjoj oceni R. Joycea, četnici su bili »grupa koja igra i igrače vitalnu ulogu u posleratnoj organizaciji«.⁶⁶

Potpukovnik Robert McDowell, prema podacima o personalu sekcije OSS u Bariju, tečno je govorio francuski i njemački. Kao profesor moderne evropske historije na univerzitetu Wisconsin bio je i stručnjak za balkanska pitanja. Godinu dana je već radio u američkom zajedničkom obaveštajnom komitetu (JICA). Drugi član te misije ili obaveštajnog tima bio je kapetan John R. Milodragovich iz tajne obaveštajne službe, koji je ranije jednom već bio dva mjeseca na četničkoj teritoriji. Govorio je vrlo dobro srpski, ponešto i španski. Kapetan Ellsworth R. Kramer, oficir tajne obavještajne službe, bio je osposobljen za rad u propagandno-obaveštajnoj delatnosti (P. W. B.). Narednik Michael Rajachich je jednom već bio dva mjeseca na četničkoj teritoriji. Nekadašnji student beogradskog univerziteta znao je ne samo srpski već i slovenački jezik. Peti član misije bio je Michael Devyak, koji je dobro vladao srpskim jezikom, starao se o radio-vezama i isto tako radio je u američkoj tajnoj obaveštajnoj službi.⁶⁷

McDowellova misija dobila je šifrovani naziv »Ranger Unit«. Prema uputstvima od 14. augusta 1944, njen zadatak bio je da saraduje sa jedinicom za spasavanje letačkog osoblja, prikuplja podatke o bojnem rasporedu neprijateljskih i »nacionalističkih« jedinica, o mogućnoj kolaboraciji četnika sa okupatorom, o partizansko-četničkim sukobima, o uspesima partizana da četnike silom ili propagandom dobiju na svoju stranu. Trebalo je uspostaviti kontakte sa antiosovinskim snagama u Bugarskoj i Mađarskoj i posredovati predloge za predaju saveznicima. »Obavestićete generala Mihailovića da vaša misija nema politički karakter i da ne predstavlja vladu SAD, već da joj je cilj prikupljanje i

⁶⁴ NARA, RG 226, E 109, B 60, F 330, Washington-Reg-Int-175, XX 10890 CI-IIR No 36, 29. 1. 1946.

⁶⁵ NARA, RG 226, E 136, B 21, F 219, Donovan-Glavin, 19. 9. 1944.

⁶⁶ NARA, RG 226, E 154, B 14, F 195, Bari-SI-OP-20, Yug. section.

⁶⁷ NARA, RG 226, E 154, B 14, F 190, Bari-SI-OP-20, Yug. section.

dostavljanje strategijskih vojnih i političkih informacija koje su korisne u zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Potpuno jasno stavićete do znanja generalu Mihailoviću kako niste ovlašteni da preuzmete bilo kakve političke obaveze u ime Sjedinjenih Država«, rečeno je u direktivi McDowellu.⁶⁸

Sada pristupačni dokumenti OSS ne omogućuju uvid u način uspostavljanja veze sa četničkim štabom Draže Mihailovića. Nešto dodatnih informacija daju nam objavljeni četnički dokumenti. U nedatiranom pismu, očito pisanom u augustu 1944, Živko Topalović je iz Italije obavestio Dražu Mihailovića o dolasku McDowella. »Sa njim valja otvoriti sve političke probleme, jer se samo preko Amerikanaca može postići promena političkog kursa saveznika«, savetovao je Živko Topalović. Kao glavni zadatak navodio je hvatanje veza sa Rusima i pridobijanje Bugarske.⁶⁹

Odbor stručnjaka kod četničkog štaba, 22. augusta 1944, obavestio je Mihailovića o razgovoru sa američkim poručnikom Musulinom. Prema tom izvoru, McDowell je bio profesor univerziteta u Kaliforniji (što nije tačno). Imao je neposredan pristup predsedniku Rooseveltu. Mogla se očekivati pošiljka oružja i drugoga ratnog materijala. »Mnogi ljudi u SAD uviđaju da se pomaganjem Titovog pokreta ide ka boljševizaciji celog Balkana i da je engleska politika u tom pitanju bila pogrešna. [. . .] G. M. se naročito interesovao kakve su naše mogućnosti da se dokopamo oružja koje se nalazi kod Nemaca,« rečeno je u tom izveštaju.⁷⁰

Dražo Mihailović je u saglasnosti sa tim obavještenjima iz svojih izvora, ali u suprotnosti sa direktivama OSS, 6. septembra 1944, obavestio podređene četničke komandante da ima McDowell »široka politička ovlašćenja« i dodao: »Sa njim sam izradio detaljan saveznički vojnički i politički plan.«⁷¹ Jozo Tomasević je to tumačio kao »očite izraze željenog razmišljanja nego činjenica.«⁷²

U tom smislu objavljen je čak i štampani proglas Draže Mihailovića, koji je general Koča Popović dao šefu američke vojne misije pukovniku E. C. Huntingtonu. McDowell je u tom letku predstavljen kao »lični predstavnik predsednika Roosevelta«, koji je doneo lične poruke predsednika Roosevelta i generala Wilsona i nudio »oružanu pomoć« četnicima.⁷³ Možda nije slučajno da je istoga dana, 14. septembra 1944, kada je taj letak preveden na engleski, maršal Tito uputio već spomenuti protest američkoj misiji.

Već narednog dana šef američke misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ pukovnik Huntington obavješten je da McDowell nije doneo nikakve

⁶⁸ NARA, RG 226, E 99, B 35, F 176, Washington History Office, OP-23, M. D. T. O. Yugoslavia, I. A. M. M. 1944–1945. *D. Biber*, n. č., *Vojnoistorijski glasnik*, 2–3, 271–272. U prevodu koji redakcija nije dala na uvid autoru, učinjena je pogreška, koja menja smisao. Umesto »pridobiju četničke jedinice na svoju stranu« (to win over) stoji »pobede četničke jedinice«.

⁶⁹ Zbornik, XIV, 4, 185.

⁷⁰ Isto, 146–149.

⁷¹ Isto, 397.

⁷² NARA, RG 226, E 154, B 14, F 195, Bari-SI-OP-20, SI Yug. section.

⁷³ NARA, RG 226, E 190, B 88, F 4, Caserta-OSS-OP-1.

poruke generala Wilsona ili predsjednika Roosevelta za Dražu Mihailovića ili od bilo koga drugog visokog savezničkog oficira.

»Jedinica McDowella ni u kom smislu ili obliku ne znači 'političko' priznanje Mihailovića ili odobravanje njegovih aktivnosti ili politike. McDowell nije bio ovlašten da obeća opskrbu za Mihailovića niti je postojao bilo kakav plan da mu se pruži politička ili materijalna pomoć. Jedinica, poslata u nacionalističku Srbiju, nije nikakva 'američka misija' već jednostavno obavještajna grupa za prikupljanje strateških informacija na strateškom području«, rečeno je u instrukciji odnosno depeši Roberta Joycea sa zadatkom Huntingtonu da odmah energično demantuje tvrdnje, iznete u četničkom letku.⁷⁴

»[...] mislim da su dokumenti koje je nedavno uhvatio I. korpus sadržavali dokaz da je on daleko premašio svoje upute obećavajući Mihailoviću pomoć Saveznika protiv partizana«, javljao je šef britanske misije brigadir Fitzroy Maclean u privatnoj poruci državnom podsekretaru u Foreign Officeu Ormeu Sargentu još 10. oktobra 1944.⁷⁵

Potpukovnik Robert McDowell je, po svemu sudeći, prve svoje detaljne izveštaje uputio svojoj bazi u Bari po kuriru. U vremenu od 29. augusta do 2. septembra 1944. uputio je šest izveštaja u vezi s administrativnim problemima, vojnim i političkim događajima, o četničkim planovima i nacrtima za mobilizaciju, o sukobima četnika sa partizanima («građanskom ratu») i tekućim operacijama.⁷⁶

Draž Mihailović obavestio je McDowella da će do 1. septembra 1944. završiti sa mobilizacijom u čitavoj Jugoslaviji. Rekao je, ima sto hiljada ljudi pod oružjem, dok je pola miliona već mobilisanih, ali trenutno još bez oružja. Četnički vrhovni zapovjednik najavljuvao je svoju namjeru da preuzme direktnu kontrolu nad severnom Srbijom do Dunava i Save, ali je izostavio Beograd i gradove pored glavnih željezničkih pruga. Najavio je koncentraciju svojih snaga blizu Đerdapa na Dunavu i na donjem toku Drine, a kasnije bi napao nemačke garnizone na prugama južno od Beograda. Posle obezbeđivanje svoje pozadine, nameravao je sa svim raspoloživim snagama napasti dve koncentracije partizana, koji su nadirali prema Srbiji.

»Raspravljajući sa mnom o ovim planovima on se ograničio na isključivo jugoslovenske poglede i nije spomenuo moguće savezničke reakcije na njegove pokrete, bilo naklonjene ili nenaklonjene«, javljao je potpukovnik McDowell i dodao:

»Ako bi partizani povukli svoje čete iz Srbije i sa njezinih granica, verujem da bi postojale znatne šanse za primirje u građanskom ratu, kako bi se sve jugoslovenske snage koncentrisale protiv Nemaca; partizani na zapadu i nacionalisti na istoku.«

Mihailović je svom američkom gostu pričao o svojim vrlo dobrim odnosima sa »slovenačkim nacionalistima«. Nadao se dobrim odnosima i sa hrvatskim domobranstvom ali tek posle nemačkog povlačenja. Zabri-

⁷⁴ NARA, RG 226, E 136, B 26, F 216.

⁷⁵ D. Biber, Tito—Churchill, 340.

⁷⁶ NARA, RG 226, E 154, B 23, F 314, Bari-SI-PRO-25, Ranger Team.

njavao ga je međutim stav vođe Hrvatske seljačke stranke dr. Vlatka Mačeka.

»Mislim da je general ubeden da mora voditi jugoslavensku liniju kao stvar praktične politike, ali da bi bio sasvim sretan, ako bi Hrvati išli svojim putem sve dok to ne šteti srpskim interesima«, razmišljao je McDowell.

Iz njegovih izveštaja saznajemo i da su se »nacionalisti« nadali kako će se i Bugari pridružiti jugoslovenskoj federaciji, da će postići sporazum o Makedoniji, dok bi Bugarska imala da dobije izlaz na Egejsko more. Grčka bi prema tim planovima ušla u balkansku federaciju. Srbi bi se posle rata oslonili čak i na Rusiju, ako im ta ne bi nametala komunizam. McDowell nije uočio pokušaje izigravanja Sjedinjenih Država Amerike protiv Velike Britanije. Četnici, odnosno »nacionalisti« bili su spremni da Britancima čak oproste njihovu podršku partizanima, ako oni ne bi bili prepušteni posleratnoj sovjetskoj (ruskoj) kontroli. Shvatili su da, iako za njih poželjna, ipak nije verovatna američka politička intervencija. Očekivali su, međutim, da će posle rata dobiti američke kredite za obnovu i ekonomski razvitak Jugoslavije.

McDowell nije primetio da bi se ispoljavao neki poseban interes za uspostavljanje nezavisne Srbije, iako se naglašavao srpski karakter Crne Gore i Hercegovine. Priznavalo se da je pogrešna pretpostavka o jednom jedinom, jedinstvenom narodu, sastavljenom od Srba, Hrvata i Slovenaca.

»U vezi s granicama između Hrvatske i Srbije, oni naravno odbijaju Drinu i odbijaju da priznaju bilo kakav razlog za autonomnu Bosnu i Hercegovinu. Priznaju poteškoće, stvorene etničkim otocima, i spremni su priznati bosanske muslimane kao uistinu poseban narod, kojima se može dati autonomija. Prema svemu sudeći, oni ne razmišljaju toliko o razmeni stanovništva koliko o granici koja bi ostavila približno jednake manjine na obe strane. Oni se jako zalažu za progonoštvo svih nemačkih manjina i za kolonizaciju Srba iz Hrvatske na njihovo mesto, ukoliko se to odnosi na Banat. Ima i nekih predloga da se proteraju i mađarske i rumunske manjine«, pisao je McDowell.

Mihailović je naglasio da održava veoma dobre odnose sa albanskim pukovnikom Barjactarom i da je njegov predstavnik kod grčkog generala Zervasa. »Vjerujem da general sasvim ozbiljno veruje, kako je njegov zadatak da okupi sve balkanske nacionaliste u ujedinjenoj akciji da se izbegne sovjetizacija,« zaključivao je McDowell. Prema njegovoj ocjeni, Draža Mihailović nije patio od leaderskog kompleksa, nije pokazivao znakove političkih ambicija i nije imao aspiracije da se proslavi kao vojnik. Mihailović je nagovestio da će u noći između 5. i 6. septembra (rođendan kralja Petra) 1944. god. na vrhovima planina širom Jugoslavije planuti vatre. McDowell je stoga preporučio da se savezničkim avijatičarima skrene pažnja na taj četnički plan. Prema potrebi valjalo bi uputiti čak i posebne avione iznad Crne Gore, Hercegovine, Like, dalmatinske obale, Slovenije i istočne Bosne sa zadatkom da osmotre i izveste o tim vatrama. Nema međutim još podataka o realizaciji takvih ideja, ni na četničkoj ni na američkoj strani.

McDowell je predložio da Amerikanci u slučaju nemačkog povlačenja iz Grčke avionom upute u Srbiju posebne jedinice, koje bi operisale sa-

svim samostalno, bez obzira na 'nacionalističke snage' tj. četnike. U odgovarajućem momentu organizovao bi se opšti štrajk železničara na svim prugama.

»Amerikanci bi mogli više štetiti Nemcima ovde nego sa komandosima na obali i oni bi mogli da ovladaju aerodromima u Beogradu, kada se odatle Nemci povuku [...] svi nacionalisti će uskoro plivati zajedno sa nama, htjeli to ili ne«, smatrao je američki obavještajac, potpukovnik Robert McDowell.

Preporučio je — a to nije bilo prihvaćeno — da u Srbiju šalju još druge američke oficire i radio-telegrafiste. Jedan novi američki oficir pratio bi reagovanja četnika na partizanski prodor prema zapadu. Drugi oficir motrio bi na zbivanja u Beogradu. U grad bi ušao noću i prikupio sve potrebne podatke o kretanju nemačkih vojnih jedinica i o aktivnostima Gestapoa.

Mihailović je pričao i o upućivanju svojih kadrova u Vojvodinu, gde se navodno pod oružjem već nalazilo 2000 njegovih pristalica, iako oni još nisu stupili u akciju.

McDowell je odlučno preporučio da se jedan američki oficir uputi kod »slovenačkih nacionalista« — znači kod slovenačkih domobrana, prema kontekstu sudeći — iako su oni, što je McDowellu bilo poznato, bili naoružani nemačkim oružjem i bili pod nemačkom komandom. Američki oficir za vezu bi u slučaju potrebe mogao da krene u Sloveniju i preko štaba Draže Mihailovića. On se nadao da će se nekako domoći bugarskog oružja u vremenu povlačenja bugarskih četa iz Srbije.⁷⁷

Tri američka aviona su u noći od 27. na 28. august 1944. sletela u Pranjanima na aerodrom na četničkoj teritoriji. Četnici su se veoma zabrinuli za svoju bezbednost, kada je iz aviona izašao jedan partizanski kurir i sa iznenađenjem shvatio gde se nalazi. Očito je maršal Tito svoj već spomenuti protest od 5. septembra 1944. mogao osloniti i na podatke dobijene od tih partizanskih kurira.⁷⁸

OSS, McDowell i Nemci

Osnovni podaci o kontaktima koje je američki potpukovnik Robert McDowell ostvario sa Nemcima poznati su u naučnoj literaturi, ali u vrlo šturom opsegu. Tako, npr., Walter Roberts konstatuje da se u prisustvu Draže Mihailovića potpukovnik Robert McDowell dva puta sastao sa nemačkim posrednikom Rudijem Stärkerom. Prvi je susret bio u početku septembra 1944. u Pranjanima, drugi u selu Draginje kod Šapca. Razgovarali su o mogućoj kapitulaciji nemačkih snaga na Balkanu. Prema posleratnoj izjavi McDowella tom poznatom američkom autoru, »Stärker se, uglavnom, zalagao da moraju Sjedinjene Države saradnjom između Nemačke i Sjedinjenih Država spasiti Europu od boljševizma«.⁷⁹ Iscrpne izveštaje o tim kontaktima McDowell je po nekom

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ W. Roberts, n. d., 279.

američkom lekaru poslao obavještajnom oficiru R. Joyceu u Bari; međutim ti izvještaji za sada još nisu poznati odnosno pristupačni.⁸⁰

Robert McDowell je 4. septembra 1944. radijskim putem izvestio o Stärkerovom predlogu. Međutim, nije spominjao njegovo ime ni okolnosti uspostavljanja kontakta sa tim nemačkim obavještajcem. Ta je depeša gotovo doslovce prepričana u već objavljenom američkom diplomatskom dokumentu. Jozo Tomasevič je izneo suštinu tog izvještaja. Ako bi saveznici omogućili nesmetano povlačenje nemačkih trupa na liniju Dunav—Sava, Nemci bi te trupe koristili jedino protiv Rusa. To je McDowell odbio, ali je ipak izrazio spremnost za dalje pregovore.⁸¹

U savezničkom glavnom štabu za Sredozemlje u Caserti odmah je razmatran taj predlog. Po nalogu kombinovanih (sastavljenih) načelnika štabova saveznički vrhovni komandant na Sredozemlju general Wilson je već narednog dana, 5. septembra 1944, dao veoma detaljne direktive za slučaj da Nemačka ponudi kapitulaciju na Balkanu. Saveznici bi prihvatili samo безусловnu kapitulaciju. U instrukciji McDowellu detaljno su nabrojane obaveze Nemaca u tom slučaju. Istoga je dana i američki obavještajni oficir Robert Joyce o tom problemu raspravljao sa britanskim ministrom rezidentom Haroldom Macmillanom. Britanski ministar smatrao je da je postupak McDowella bio sasvim korektan i Nemci bi morali u svojim ponudama ostati isključivo na vojnom planu, bez upuštanja u političke planove.

Prema McDowellovom izvještaju od 8. septembra 1944, Stärker je, 5. septembra, u dužem razgovoru »pokazao hipnotično ubjeđenje da će Amerika Nemačku i Evropu prepustiti komunizmu«. Barem u toj depeši McDowell nije ništa javljao o idejama odnosno predlogu da Sjedinjene Države Amerike i Nemačka zajedno istupe protiv boljševizma, čega se on sećao u svom razgovoru sa Walterom Robertsom posle rata.

Stärker je tada nagovestio posjetu Hermanna Neubachera, opunomoćenika nemačkog Auswärtiges Amta za Jugoistok. Doduše, taj nemački diplomat imao je već ranije nameru da poseti McDowella, ali je bio sprečen zbog svog odlaska u Hitlerov štab.

»Verujem da Nemci nameravaju dati maksimalnu pomoć nacionalističkim snagama istočne Europe i pripremiti se za buduće nemačko vođstvo Europe u antikomunističkoj borbi«, zaključio je McDowell.⁸²

Nešto bolji uvid u tu problematiku — za koju inače naučnoj javnosti još nisu pristupačni relevantni savremeni izvori — ipak daju neka, iako samo delimično deklasifikovana saslušanja, koja su posle završetka drugoga svetskog rata obavili američki kontraobavještajci, ispitujući nemačke obavještajce i diplomate. Prema Stärkerovim beleškama, u saslušanju Hermanna Neubachera zapisano je i ovo:

»1. McDowell želi razgovarati sa Neubacherom i spreman je čak u tu svrhu doći u Beograd.

⁸⁰ NARA, RG 226, E 99, B 20, F 106, Washington History Office, OP-23, M. D. T. O. 2677 Reg. September 1944.

⁸¹ NARA, RG 226, E 154, B 24, F 325, Bari-SI-PRO-32, Independent American Military Mission to Marshal Tito, November 1 — 15. Up. J. Tomasevič, n. d., 383.

⁸² Isto.

2. Ne može se raspravljati ništa što bi se moglo konstruisati kao protivno zajedničkim interesima svih saveznika.
3. On je ovlašten da raspravlja o balkanskim pitanjima.
4. Spreman je razgovarati o svim drugim pitanjima kako bi o tome izvestio svoju vladu.
5. Isto tako on je ovlašten upotrebiti američki avion, dodeljen njegovoj misiji, kako bi u inostranstvo slao nemačkog predstavnika u svrhu daljih razgovora. Ovlašten je čak da takvog predstavnika šalje u SAD.
6. Specijalni američki opunomoćenik mogao bi isto tako doći radi učešća u veoma značajnom razgovoru.
7. On smatra Neubachera veoma iskusnim čovekom i nemačkim realitom (praktischen Deutschen). Stoga smatra da je on najprimereniji čovek, koji zna kako treba postupiti u vreme kada se rat, po svemu sudeći, približava kraju.«

Neubacher je telegrafskim putem lično molio Hitlera za saglasnost, kako bi se sastao sa McDowellom. Ministar spoljnih poslova Trećeg Reicha Ribbentrop je u početku bio protiv. Međutim, kasnije je menjao svoje mišljenje i čak podržavao Neubacherov predlog kod Hitlera. Konačno, Neubacher je uputio Stärkera kao svoga ličnog izaslanika u štab Draže Mihailovića na sastanak sa McDowellom. Prema Neubacherovom mišljenju, McDowell je nastojao sprečiti sovjetsku invaziju Balkana, odupreti se Titu i pružiti pomoć srpskim nacionalističkim, tj. četničkim snagama. Smatrao je da bi bilo najmudrije, ako bi Draža Mihailović sve svoje snage usmerio protiv Tita, jer su Nemci ionako morali da napuste Srbiju. Neubacher je rekao:

»U poslednjem stadiju bitke za Srbiju McDowell je savetovao Mihailoviću da od Nemaca dobije što više opreme. McDowell naime nije bio u stanju da četnicima posle Teheranske konferencije obezbedi savezničku pomoć. Već samo njegovo prisustvo bilo je prema Neubacheru mana u pustinji za moral svih srpskih kolaboracionističkih grupa (Mihailović, Ljotić i Nedić).«

Ukratko, McDowell je prema toj Neubacherovoj posleratnoj oceni bio poslednja nada za srpski nacionalistički front.⁸³

Iz zapisnika saslušanja zarobljenih nemačkih obaveštajaca, oficira Abwehra i Službe sigurnosti (Sicherheitsdienst — SD) mogu se razabrati i drugi podaci o ličnosti Rudija Stärkera i njegovoj delatnosti. U jednom kumulativnom izveštaju OSS, označen je kao »krajnje pokretan nemački poslovni čovek« koji je »prilikom svojih putovanja ispunjavao zadatke brojnih visokih oficira Abwehra«. Za Neubachera je radio po političkoj liniji kao »ekspert za Srbiju«. Njegovim radom rukovodio je potpukovnik Erich von Lasser, vođa Abwehrovih obaveštajnih punktova u Beogradu od 1940. do aprila 1943, kasnije u Zagrebu.⁸⁴ Dr Wilhelm Höttl, šef referata za Srbiju, Hrvatsku, Crnu Goru i Albaniju u glavnom uredu bezbednosti Rajha, odeljenju za inostranstvo (Reichssicherheitshauptamt,

⁸³ NARA, RG 226, E 109, B 60, F 330, Wash-Reg-Int-175, XX 10890-CI-IIR No. 36, 29. 1. 1946, str. 30–33, 50.

⁸⁴ NARA, RG 226, E 109, B 62, F 342, Saint Bern — Saint London, 26. 3. 1946.

Amt VI E), isto je tako upotrebljavao Stärkera kao svog posrednika u vezi sa Neubacherom i Mihailovićem. Stärker je prema Höttlovoj izjavi poslednji put posjetio Mihailovića u martu 1945. Četnički vođa tada se žalio zbog nedovoljnoga nemačkog snabdevanja četničkih jedinica.⁸⁵

Pred kraj rata nemačka je služba bezbednosti (SD) održavala dve radijske veze sa Mihailovićem u Jugoslaviji. Jedna radijska veza bila je direktno u štabu Draže Mihailovića dok je druga održavana posredno preko primopredajnika severno od Sarajeva. »Veza sa D. M. bila je politički uslovljena i omogućavala mu je u prvom redu da nemačkoj vladi saopštava svoje potrebe u vezi sa snabdevanjem.«

U saglasnosti sa Dražom Mihailovićem agent Branko Gašparević (alias Gara de Barna) sa diverzantskom grupom od šezdesetak Srba i sa nemačkim agentom za vezu Schwarzom bio je ubačen u istočnu Bosnu. Pučovník Gojko Borota, predstavnik Draže Mihailovića, pomogao je pokret te grupe. Njen zadatak bio je organizovanje obaveštajnih centara u Beogradu i Nišu, povezivanje svih grupa u Srbiji pod komandom Draže Mihailovića, ali i hvatanje veze sa američkom i britanskom obaveštajnom službom. Neubacher i Gašparević dogovorili su se o radijskoj vezi, koju bi u ime Neubacherovog štaba održavao upravo Rudi Stärker, a u ime RSHA VI E agent Klopp alias Duško, Volksdeutscher iz Banata.⁸⁶

Dr Wilhelm Höttl je u američkom zatvoru, između ostalog, ovako komentirao zapisnik o saslušanju svoga nekadašnjeg šefa Waltera Schellenberga: »Stärker je godinama radio za Neubachera na Balkanu i imao je vrlo prisne veze sa britanskim i američkim službama. Pretpostavljam da je za njih i obaveštajno radio. [...] Njegova poslednja aktivnost bila je uspostavljanje kontakata sa Dražom Mihailovićem i sa britanskim i američkim misijama kod njega. On je i za mene uspostavio kontakt sa Mihailovićem i ja sam tu vezu održavao radijskim putem sve do nemačke kapitulacije. Poslednji put sam se sreo sa Stärkerom u Beču potkraj marta 1945. i dogovorio se sa njim da se nađemo na početku aprila u Švajcarskoj, gde bi on trebao za mene uhvatiti kontakt sa svojim američkim vezama. Međutim sa njim se nisam sastao i ne znam da li je on u Švicu putovao pre ili posle mene.«⁸⁷

Neubacher je, prema vlastitoj izjavi u američkom istražnom zatvoru, upoznao Stärkera još u zimi 1941/42. u Bukureštu, a njihova bliska saradnja trajala je sve od oktobra 1942. do Uskrsa 1945. U to vreme, prema saznanju Neubachera, Stärker je tri ili četiri puta putovao i u neutralnu Švajcarsku. Stärker se na početku 1945. čak oženio sekretaricom Neubachera. Prema Neubacherovoj ocjeni, Rudi Stärker je bio južnonemački šovinist, antipruski orijentisan, a pre rata je trgovao satovima i dragim kamenjem u Parizu.

Zanimljivo je da se Rudi Stärker kao lični izaslanik Neubachera zimi 1942/43. u Atini tajno sastao sa jednim britanskim generalštabnim i sa još dva druga oficira. Vrhovni nemački zapovjednik za Jugoistok, uz

⁸⁵ NARA, RG 226, E 109, B 52, F 294, Wash-Reg-Int-174, Situation Report Jugoslavia (1938—1945),

⁸⁶ NARA, RG 226, E 109, B 51, F 29, Wash-Reg-Int-174.

⁸⁷ NARA, RG 226, E 109, B 51, F 29, Wash-Reg-Int-174, XX 7619.

saglasnost Hitlera i Ribbentropa, dao je inicijativu da se »na anglo-američkoj konferenciji raspravi komunistička opasnost« na Balkanu. Taj sastanak međutim, prema saslušanju Neubachera, nije urodio plodom. Britanski učesnici su naime naglasili da ne predstavljaju britansku vladu i da su na razgovore došli isključivo kao predstavnici britanskih vojnih krugova.

Američki su istražni organi, međutim, sumnjali da Hermann Neubacher u toku saslušanja ipak nije rekao sve o svojim vezama sa Robertom McDowellom. Neubacher je naime bio veoma pričljiv a na saslušanju o svojim vezama sa McDowellom bio veoma oprezan i odmeravao je pažljivo svaku svoju reč.⁸⁸

O drugom sastanku McDowell—Stärker direktor OSS general Donovan je obavješten 18. septembra 1944. Neubacher se upravo vratio iz Hitlerovog štaba i želeo je da »razgovara o nemačkoj kapitulaciji«. McDowell je o tom poslao svoju izjavu već 17. septembra 1944. god. Vredi citirati parafrazu te izjave:

»A. Neubacher želi pregovarati o totalnoj kapitulaciji Nemačke, ali tvrdi da je teško naći liberalnu grupu unutar Nemačke, koja bi bila ovlašćena da o tome raspravlja sa saveznicima ili da preuzme administrativne dužnosti, delegirane od strane saveznika.

B. Zalaže se da saveznici spreme trupe, koje će biti spremne da okupiraju Nemačku, kada dođe do kapitulacije.

C. Mađarska je na rubu unutrašnje eksplozije, upozorava Neubacher, i tamo je ozbiljna opasnost anarhije.

D. Švabe drže severnu Jugoslaviju jedino sa ciljem da odlože mađarsku eksploziju, koja će izazvati nemir unutar Nemačke.

E. Njihov glavni cilj je sprečiti anarhiju u okolnim regijama, koja bi mogla da se proširi u Nemačku.

F. Na putu kroz Niš i Smederevo Švabe šalju čete iz Grčke kako bi pokušale zadržati liniju na Savi od Istoka prema Zapadu i linije u Mađarskoj, obeležene rijekama koje teku južno prema Dunavu.

G. Gestapo je evakuirao čitavu severnu Jugoslaviju«.

McDowell je to komentirao:

»A. Misli da Neubacher iskreno nastoji odmah postići безусловnu kapitulaciju.

B. Nije mu poznato kolika je grupa oko Neubachera.

C. Misli da bi Švabe dozvolili ulaz saveznicima, ako bi druge armije a ne ruske držale liniju Trst ili Rijeka—Beograd.

D. Misli da je jedina prepreka potpunoj kapitulaciji Nemačke strah da bi saveznici dozvolili da Nemačka neko vreme ostane u kaosu.

E. Preporučuje da SAD pošalju predstavnika u Nemačku.«⁸⁹

Direktor OSS general Donovan bio je zamoljen da o svemu tome obavesti State Department. Međutim već 18. septembra, dakle toga istoga dana, potpukovniku McDowellu dana je vrlo nedvosmislena i odlučna

⁸⁸ Kao nap. 83, str. 10—11, 30—33.

⁸⁹ NARA, RG 226, E 136, B 32, F 353, Green-Donovan, 18. 9. 1944.

naredba: »S obzirom na naredbu o povratku ne preuzimajte inicijativu u mirovnim pregovorima ili bilo kojim drugim aktivnostima i ne idite u Beograd, već nastavite sa slanjem obaveštajnih izveštaja sve do evakuacije.«⁹⁰

Bradley F. Smith i Elena Agarossi u nekoliko rečenica, bez ikakvih imena i još manje detalja (u dvanaest redaka), spomenuli su tu »epizodu«, dodavši da je skoro istovremeno slična inicijativa došla i od Glaise von Horstenaua, nemačkog generala zapovjednika u Hrvatskoj. Bivši austrijski oficiri otvorili bi front zapadnim saveznicima. Austriju bi okupirale američke i britanske trupe, a ne Crvena armija.⁹¹ Ne ulazeći na ovom mestu u inače vrlo zanimljive detalje i zaplete, valja spomenuti da je šef savezničke misije u Sloveniji, u Štajerskoj, major Franklin Lindsay bio određen da se prebaci u blizinu Zagreba i lično u gradu stupi u vezu sa nemačkim generalom.

»Verujemo da su pregovori mogući i Lindsay će dobiti instrukcije preko radija. Diskusija sa stricem odobrena je s tim da se ne otkrije više informacija o kontaktu nego što je apsolutno bitno. Lindsay će morati dobiti Titovu dozvolu da se prebaci na novu lokaciju«, obavešten je, 28. oktobra 1944, pukovnik Huntington, šef nezavisne američke vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ.⁹²

Tek mesec i više dana kasnije, 26. novembra 1944, maršal Tito naredio je Glavnom štabu Hrvatske: »U sporazumu sa Huntingtonom pošaljite jedno lice u Zagreb koje će uspostaviti kontakt s glavnom njemačkom komandom. Njegov je zadatak da ispita uslove predaje njemačkih trupa koje se nalaze u oblasti vašeg dejstva.«⁹³

Potpukovnik Robert McDowell je i posle svog povratka u Italiju na početku novembra 1944. svojim pretpostavljenim predlagao da se »preko posebne anglo-američke misije obezbedi kapitulacija Nemaca u Jugoslaviji«.⁹⁴

Detaljniji uvid u domet McDowellovih nastojanja i niz operativnih zahvata za sada do daljeg nije moguć. Po svemu sudeći, ta je problematika još uvijek politički, možda čak i operativno, eksplozivna i suviše senzitivna.

⁹⁰ Kao nap. 81. Maršal Tito je istoga dana (18. septembra 1944) preko sovjetskog generala Gorškova primio Pribičevićevo obaveštenje: »Mekdaul, američki predstavnik kod Draže, stupio u vezu s Nijemcima. Nijemci su predložili da im Englezi i Amerikanci ne ometu izvlačenje, u kom slučaju bi se oni obavezali da trupe odavde ne upućuju prema zapadnim silama. Mekdaul je ovaj predlog prenio Bariju ocjenjujući ga kao prihvatljiv.« (*Josip Broz — Tito*, Sabrana djela, 23, Beograd 1982, 181.) Prema sadržaju sudeći, to se obaveštenje Stojana Pribičevića više odnosi na raniji sastanak McDowella sa Stärkerom. McDowell je 4. septembra 1944 (kao nap. 31) javio: »Odgovorio sam da na bazi trikova ili razdora između saveznika nisu mogući nikakvi razgovori. Sa zadovoljstvom ću međutim sastati se sa nemačkim predstavnikom da bih raspravljao o skorom nemačkom povlačenju i otporu na Balkanu i rasporedu nemačkih trupa i da ću preneti sve nemačke ozbiljne predloge.«

⁹¹ *Bradley F. Smith, Elena Agarossi*, Operation Sunrise, London 1979, 55—56.

⁹² NARA, RG 226, E 136, B 40, F 454, Bari-SI-R+C-9, Suker-Huntington, 28. 10. 44.

⁹³ *Josip Broz — Tito*, Sabrana djela, 25, 52.

⁹⁴ NARA, RG 226, E 190, B 97, F 122, Caserta-OSS-OP-4, McDowell-Donovan, 7. 11. 1944.

Neposredno pred odlazak potpukovnika Roberta McDowella i njegove misije u štab Draže Mihailovića, američka je vojnoobaveštajna služba OSS u Londonu dobila pouzdane informacije da Mihailović saraduje sa Nemcima kako bi od njih dobio oružje za konačan obračun sa Titom.⁹⁵ Posle završetka rata, američki kontraobaveštajci su pri rekonstrukciji mreže nemačke vojnoobaveštajne službe Abwehr isto tako dobili dokaze da je »Nemačka snabdevala četnike sa oružjem i medicinskim potrepštinama«.⁹⁶ Zadatak Neubacherovog ureda, između ostalog, bio je »da dobije podršku Mihailovića i onemogući komunističke elemente na Balkanu«.⁹⁷

Potpukovnik Robert McDowell je, međutim, u svojim depešama i konačnom izveštaju insistirao »da nije video nikakvih dokaza o kolaboraciji između srpskih nacionalista i neprijatelja«. Kasniji izveštaji kapetana Milodragovića i narednika Rajachicha, tvrdilo se, »potvrđivali su McDowellove zaključke«. Štaviše, tvrdilo se da »srpski nacionalisti aktivno napadaju neprijatelja«, da »partizanske snage izbegavaju napade na Nemce, kako bi koncentrisale svoje napade na Mihailovićeve Srbe« i da »srpski nacionalistički pokret ima podršku velike većine naroda u samoj Srbiji, Hercegovini i južnoj Bosni — što je sve u suprotnosti sa britanskim obaveštajnim podacima o situaciji u Srbiji«.⁹⁸

Izjavu McDowella da nema nikakve kolaboracije između Draže Mihailovića i Nemaca objavio je i nemački radio, a zabeležila i britanska prislušna služba. McDowellu je pripisana i izjava da će Sjedinjene Države Amerike snabdevati Dražu Mihailovića na osnovu zakona o zajmu i najmu. »Mi ne znamo da li je to britanska nameštaljka ili istina«, razmišljali su (karakteristično) u štabu OSS u Kairu na početku oktobra 1944.⁹⁹ Direktor OSS general Donovan stoga je zatražio McDowellov komentar, savetujući mu da bude krajnje oprezan u svim svojim akcijama i izjavama, da se te ne bi upotrebljavale protiv njega i SAD.¹⁰⁰ Potpukovnik McDowell je, međutim, demantovao svoje navodno obećanje američke vojne pomoći četnicima, a da bi ekonomska pomoć bila nepolitičkog značaja.¹⁰¹ Kada je Draža Mihailović saznao da Sjedinjene Države Amerike ne namjeravaju da snabdevaju četnike oružjem, žalio se zbog savezničkog snabdevanja partizana. Po njegovom mišljenju predsednik Roosevelt morao bi zaustaviti »građanski rat« ili barem ostati neutralan.¹⁰²

⁹⁵ NARA, RG 226, E 154, B 21, F 289, Bari-SI-PRO-1, London relay Nr. 18054, 23. 8. 1944. Isto u: E 136, B 22, F 233.

⁹⁶ NARA, RG 226, E 109, B 60, F 335, Wash-Reg-Int 175, CI-CIR/13, 31. 1. 1946, str. 4.

⁹⁷ NARA, RG 226, E 109, B 30, F 170, Wash-Reg-Int-174, XX 10269, CIR No. 3, 21. 6. 1945, str. 9 — 10.

⁹⁸ NARA, RG 226, E 136, B 37, F 424, Bari-SI-OP-R & C-6, Glavin & Joyce — Donovan, 2. 12. 1944.

⁹⁹ NARA, RG 226, E 136, B 37, F 422, Bari-SI-OP-R & C-6, Cairo—Caserta, Nr. 139, 11. 10. 1944.

¹⁰⁰ NARA, RG 226, E 136, B 40, F 447, Joyce & Glavin — McDowell, 21. 10. 1944.

¹⁰¹ NARA, RG 226, E 136, B 37, F 424, Bari-SI-OP-R & C-6, Joyce-Washington Nr. 985.

¹⁰² NARA, RG 226, E 136, B 32, F 353, McDowell, GB-1323.

Opoziv i povlačenje misije Roberta McDowella

Već spomenuta odluka predsednika SAD Franklina Roosevelta od 3. septembra 1944. da se opozove misija potpukovnika McDowella doneta je u vreme kada se direktor OSS general William Donovan nalazio van SAD. U već spomenutom memorandumu od 11. septembra 1944. zajedničkim načelnicima štabova Donovan je ponovo naglasio da su preko potrebni nezavisni američki obaveštajni podaci »o veoma kontroverznom pitanju navodne četničke kolaboracije s Nemicima«. Jedan obaveštajni team OSS već je sa Mihailovićeve teritorije otišao u Austriju, a naredni teamovi bili su pripremljeni za polazak na put. Direktor OSS pozvao se i na jedno pismo američkog predstavnika na Sredozemlju Murphya od 1. jula 1944. da »spasavanje života američkih avijatičara i vojne prednosti stavljaju van snage svaki prigovor, koji bi Britanci mogli imati iz političkih razloga«. Odlazak brigadira Fitzroya Macleana, šefa britanske vojne misije u Srbiju, tumačen je u štabu OSS kao odlazak na »Mihailovićevo područje«, kao dokaz »inkonzistentnosti akcije Britanaca« koji su Amerikancima prigovarali zbog upućivanja obaveštajaca u štab Draže Mihailovića.¹⁰³ Donovan je čak razvio hipotezu da je Winston Churchill intervenisao kod Roosevelta zbog ranijeg dolaska političkih predstavnika Draže Mihailovića u Italiju zajedno sa američkim avijatičarima. Naredbu o povlačenju McDowellove misije Donovan je prosledio u Bari tek 13. septembra 1944.¹⁰⁴

»Postupajući prema uputstvima visokih vlasti i zbog okolnosti izvan naše ili vaše kontrole, čitavoj vašoj jedinici naredeno je da se u najkraćem mogućem roku vrati u Bari. Preporučuje se da sa Mihailovićem o tome ne raspravljate više nego što je to apsolutno potrebno. Na našoj strani učinjeno je sve da ta naredba ostane u tajnosti, dok se evakuacija ne završi. Obavestite nas kada i gde možete prihvatiti avion«, saopšteno je McDowellu 14. septembra 1944.¹⁰⁵ Potpukovnik Green je narednog dana obavestio Casertu: »Neće se možda moći izbeći zakašnjenje, jer je McDowell sada u pokretu i poslednja tri dana nismo s njim imali radijski kontakt.« Green je preporučio da Tita o tome ne obaveste, jer bi to, smatrao je, »moglo da dovede u opasnost ne samo evakuaciju već i bezbednost McDowellovog tima«. Maršala Tita bi trebalo o svemu obavestiti tek posle povlačenja misije.¹⁰⁶ Pukovnik Toulmin je međutim smatrao da bi McDowellu trebalo evakuisati samo u slučaju opasnosti. Raspitivao se ko je za pravo dao uputstvo o opozivu McDowella.¹⁰⁷

Direktor OSS general Donovan obavešten je, 15. septembra 1944, depšom potpukovnika Greena iz Barija: »Naredili smo McDowellovoj misiji da se vrati u Bari kao što ste naredili. Međutim, možda će biti neizbežno izvesno zakašnjenje kod njegovog izvlačenja. McDowell je šest puta pokušao dok nije uspeo da se infiltrira i biće potrebno duže vreme za njegovu evakuaciju.«

¹⁰³ Kao nap. 65.

¹⁰⁴ NARA, RG 226, E 136, B 30, F 310, Donovan-Green & Toulmin, 13. 9. 1944.

¹⁰⁵ W. Roberts, n. d., 279.

¹⁰⁶ NARA, RG 226, E 136, B 29, F 309, Green-Glavin, 14. 9. 1944.

¹⁰⁷ NARA, RG 226, E 136, B 32, F 340, Cairo Nr. 1608, Toulmin-Green, 16. 9. 1944.

Visoki oficiri OSS u Bariju nagađali su da je predsednik Roosevelt možda odlučio opozvati misiju na osnovu pogrešnih ili nepotpunih podataka, kako je Mihailović nastojao da za sebe izvuče politički kapital dolaskom američke misije.

»McDowell nam je poslao obaveštajne izveštaje od velikog značaja i gubitak ovog izvora vojnih, privrednih i političkih obaveštenja u sadašnje vreme je veoma nepoželjan«, tvrdilo se u toj depeši.¹⁰⁸

Potpukovnik Robert McDowell odgovorio je, 16. septembra 1944, da će, iako sa velikim žaljenjem, postupiti po naređenju. O prihvatanju aviona obavestio je po povratku kapetana Kramera. Green je 20. septembra požurivao McDowella i zatražio obaveštenja o njegovoj lokaciji. Nisu sve depeše s tim u vezi pristupačne. McDowell je 29. septembra javljao da zbog aktivnosti SS jedinica, ustaša, partizana ali i stalnih kiša nije moguća evakuacija vazdušnim putem iz istočne Bosne. Kramer je još uvijek bio u istočnoj Srbiji, a McDowell je namjeravao da se probije prema jadranskoj obali.

Baza OSS u Bariju je 9. oktobra predlagala McDowellu da pređe do najbliže partizanske jedinice odnosno do partizanskog aerodroma i o tome se sporazumi sa Mihailovićem. McDowell je dva dana kasnije predlog odbio kao »veoma opasan i verovatno nemoguć«. Konačno, evakuacija je ipak obavljena 1. novembra 1944.¹⁰⁹ sa improvizovanog aerodroma blizu Doboja u Bosni.¹¹⁰ U tom kontekstu nije bez interesa činjenica da su poručnik OSS i šef jugoslovenske sekcije tajne obaveštajne službe u Bariju Orman Suker i britanski major iz SOE James Klugman 6. oktobra raspravljali o mogućnosti evakuacije. Major Klugman je smatrao da su šanse za bezbednost u slučaju evakuacije sa partizanskog aerodroma 95 posto, a u slučaju proboja prema jadranskoj obali samo 40 do 50 posto.¹¹¹ Pukovnik E. C. Huntington, šef nezavisne američke misije kod maršala Tita, isto se tako zalagao za evakuaciju preko partizanske teritorije. Robert P. Joyce se tome protivio i predlagao da McDowell krene prema Višegradu: »Mi smatramo to poželjnim pošto ne želimo snabdeti Tita propagandnim materijalom, koji bi on sigurno upotrebio na način, koji bi štetio našem prestižu.«¹¹²

Postavljalo se, međutim, i pitanje hoće li se evakuisati i četnički vođa Draža Mihailović. Potkraj oktobra 1944. u Dubrovniku se svuda glasno pričalo da je McDowell odbio izvršiti naredbu o povlačenju, da prima tajne naredbe direktno iz Bele kuće i da je OSS već evakuirala Mihailovića u Italiju.¹¹³ Još u septembru OSS je zauzela stav da neće preuzeti nikakvu odgovornost za sudbinu Draže Mihailovića. Ako bi više američke vojne ili političke vlasti naredile evakuaciju Mihailovića, punu odgovornost mo-

¹⁰⁸ Isto, Green-Donovan 15. 9. 1944.

¹⁰⁹ Kao nap. 81.

¹¹⁰ Kao nap. 105.

¹¹¹ NARA, RG 226, E 154, B 23, F 314, Bari-SI-PRO-25, Ranger Team.

¹¹² NARA, RG 226, E 154, B 25, F 333, Bari-SO-PRO-34, Yugoslavia. Miscellaneous Units.

¹¹³ NARA, RG 226, E 136, B 40, F 447, Bari-SI-OP-R & C-9, Deane-Suker, 28. 10. 1944.

rali bi preuzeti i Britanci.¹¹⁴ »U tom slučaju mi ne bismo trebali držati vreću niti ostavljati utisak da SAD podržavaju Mihailovića sve do kraja«, smatrao je Robert Joyce.¹¹⁵

»General i jedinica ACRU kreću danas na sever kako bi došli van«, javio je McDowell 26. oktobra. Zatražio je evakuaciju danju pod zaštitom lovačkih aviona.¹¹⁶ Tri dana kasnije Robert Joyce je zatražio pobliža obaveštenja i skrenuo pažnju i McDowellu i Lalichu na to da, zbog implikacija u visokoj politici, bez izričitih instrukcija ne smiju preduzeti nikakvu akciju za evakuaciju Mihailovića.¹¹⁷ Major Charles Thayer obavestio je da su glasine o evakuaciji Mihailovića zajedno sa McDowellom doprle i do maršala Tita. Stoga je morao učiniti sve da zaustavi takve glasine.¹¹⁸

McDowellova misija ionako je zadala mnogo glavobolje američkim predstavnicima u Vrhovnom štabu NOV i POJ i nižim partizanskim štabovima. Pukovnik E. C. Huntington, šef samostalne američke vojne misije kod maršala Tita, još je potkraj augusta 1944. dobio Donovanovu direktivu da ponovo naglasi Titu da nije reč o uplitanju u unutrašnje političke stvari, nego isključivo o obaveštajnom teamu bez ikakvih političkih obaveza.¹¹⁹ Posle već spomenutoga Titovog protesta američkoj misiji od 14. septembra, naredeno je pukovniku Huntingtonu da maršala Tita obavesti kako je McDowell opozvan i da će o izvršenoj evakuaciji Tito biti odmah obavešten. Ponovljena su ranija uveravanja: nema nikakve vojne ili političke pomoći Mihailoviću. U pitanju je spasavanje američkih avijatičara i prikupljanje strateških obaveštajnih podataka.¹²⁰ General Donovan, međutim, nije bio spreman da prihvati Titove kritike, smatrajući ih blefiranjem i zastrašivanjem.¹²¹

General-lajtnant Arso Jovanović, načelnik u Vrhovnom štabu NOV i POJ, naredio je čak da major Charles Thayer ostane u štabu Prvog korpusa i da neće moći da se vrati u Beograd sve dok McDowellova jedinica ne napusti štab Draže Mihailovića. Huntingtonu je naredeno da zbog toga uloži oštar protest.¹²² Zbog ograničavanja rada savezničkih misija, pukovnik Huntington i britanski brigadir Fitzroy Maclean raspravljali su o mogućim protivakcijama. Maclean je smatrao da bi bilo korisno Titu uputiti pretnju kako će se menjati posleratna materijalna pomoć Jugoslaviji, ukoliko bi »Tito pokušavao da smanji američke obaveštajne aktivnosti protiv Švaba u Jugoslaviji ispod razumljive granice bezbednosti«. Maclean je pretpostavljao, a Huntington odbacivao pretpostavku da je reč o sovjetskom utjecaju na Tita.¹²³

¹¹⁴ NARA, RG 226, E 136, B 25, F 257, Maddox — Joyce, 20. 9. 1944.

¹¹⁵ Isto, Joyce-Glavin & Maddox, 16. 9. 1944.

¹¹⁶ NARA, RG 226, E 136, B 40, F 446, Bari-SI-OP-R & C-9, McDowell-Caserta, Nr. 1169, 26. 10. 1944.

¹¹⁷ NARA, RG 226, E 136, B 40, F 447, Bari-SI-OP-R & C-9, Joyce-McDowell, 29. 10. 1944.

¹¹⁸ NARA, RG 226, E 190, B 97, F 122, Caserta-OSS-OP-4, Joyce-Glavin — Donovan, 7. 11. 1944.

¹¹⁹ NARA, RG 226, E 136, B 25, F 256, Donovan-Green & Huntington, 29. 8. 1944.

¹²⁰ NARA, RG 226, E 136, B 25, F 257, Glavin-Huntington, 17. 9. 1944.

¹²¹ NARA, RG 226, E 136, B 32, F 338, Donovan-Glavin, 7. 10. 1944.

¹²² NARA, RG 226, E 136, B 29, F 309, Glavin-Washington, 25. 10. 1944.

¹²³ NARA, RG 226, E 136, B 30, F 310, Huntington-Donovan, 24. 9. 1944.

Zanimljivo je da u Foreign Officeu u južnom odeljenju, nisu mogli pronaći telegram iz Barija sa Titovom žalbom brigadiru Macleanu potkraj oktobra 1944, poznatom iz literature i američke kolekcije diplomatskih dokumenata. General Wilson, vrhovni saveznički zapovjednik na Sredozemlju, 31. oktobra 1944. obavestio je brigadira Macleana da uopšte nije odgovorio na Mihailovićeve predloge za saradnju, da je McDowell upravo na putu za evakuaciju i da su Tito i njegovi saradnici naseli Mihailovićevoj propagandi.¹²⁴

Završni izveštaj MacDowella

Neposredno posle prijema naredbe o evakuaciji, potpukovnik McDowell poslao je svoj politički izveštaj od 15. septembra 1944. god. (GB-1540):

»1. Mihalović i nacionalisti smatraće sovjetski ulazak u Srbiju dokazom da saveznici nameravaju dozvoliti ruski uticaj posle rata.

2. Mihailović je na granicu poslao delegate na sastanak sa Rusima da bi sa njima nastojali sklopiti sporazum u slučaju da oni uđu u Srbiju.

3. Nema nikakvih znakova da Srbi prilaze partizanima.

4. Nacionalisti ne saraduju sa osovinoom, dok partizani napadaju nacionaliste. Prema jednom drugom izvoru u našem GB-1543 četnici su glavni neprijatelji partizana u Crnoj Gori.«¹²⁵

Za sada nisu poznati drugi politički izveštaji i ocjene McDowella u vremenu od mesec i pol dana do njegove evakuacije. Nedelju dana posle povratka u Italiju, McDowell je, 7. novembra 1944, u depeši, upućenoj direktoru OSS generalu Donovanu nagovestio svoj završni izveštaj već u roku od pet dana i ukazao na ove osnovne zaključke: stvarni vođe četničkog pokreta u Srbiji i Bosni su više lokalni vođe nego sam Mihailović. Oni su bolje naoružani i discipliniraniji nego oni pod neposrednim zapovedništvom Mihailovića. Partizani će, doduše, pobediti u budućem (!) građanskom ratu. Gerilske akcije će se međutim voditi najmanje dve godine posle rata, ako saveznici ne okupiraju čitavu Jugoslaviju. McDowell je zaključio:

»Poveriti jugoslovensku vladu Titu znači obezbediti građanski rat. Lokalni vođe i mase u redovima partizana i nacionalista brzo će se sporazumeti i ujediniti ako saveznici potpuno prestanu sa pružanjem pomoći maloj komunističkoj grupi na jednoj i malobrojnim reakcionarima na drugoj strani.«¹²⁶

Kapetan Nick Lalich u jednom izveštaju posle svog povratka objasnio je da je bio lično u Mihailovićevoj štabi kada se četnički vođa rešio da svoje pristalice nazove nacionalistima, kako ne bi bili identifikovani sa četničkim organizacijama pod kontrolom fašista:

¹²⁴ D. Biber, Tito-Churchill, 364.

¹²⁵ NARA, RG 226, E 136, B 28 F 295 i B 32, F 353, Joyce & Mitchel-Donovan, 16. 9. 1944.

¹²⁶ Kao nap. 94.

»Mihailović je protiv partizanskog plana za podjelu Srbije. On traži da Srbija ostane kao jedna jedinica, da svi drugi delovi, naseljeni Srbima, trebaju da budu posebne jedinice u federativnoj Jugoslaviji kao Lika. General smatra da bi bilo nepravedno, ako bi neka veća grupa Srba bila pod Hrvatskom.«¹²⁷

Posle McDowellovog odlaska, Mihailović je zatražio od kapetana Lalicha, poslednjeg američkog oficira u svom štabu, da sa sobom povede u Italiju i pukovnika Petra Baćovića, kako je rekao, prema zahtevu pukovnika Mastersona iz štaba SOE u Kairu. Robert Joyce, načelnik tajne obavешtajne službe u OSS u Bariju, smatrao je, međutim, da bi eventualna evakuacija Baćovića trebalo da bude »isključiva odgovornost Britanaca« s obzirom na poznatu kolaboraciju toga četničkog pukovnika sa Nemcima.¹²⁸ Lalichu je dva dana kasnije saopšteno da Britanci ništa ne znaju o nekom »generalu Mastersonu« i da je navodna Mastersonova poruka sa zahtjevom za evakuaciju Baćovića običan falsifikat.¹²⁹ Pukovnik Tom Masterson nije bio nepoznata ličnost. Već od novembra 1940. on je rukovodio britanskim specijalnim operacijama (SOE) u Jugoslaviji, prikriiven kao prvi sekretar britanskog poslanstva u Beogradu.¹³⁰

I dok je potpukovnik Robert McDowell u vili OSS na otoku Capri kod Napulja pisao svoj završni izveštaj, razne glasine o njegovoj aktivnosti u štabu Draže Mihailovića kružile su u savezničkim krugovima u Caserti i u Bariju. Govorilo se da je McDowell podržavao borbu »nacionalista«, tj. četnika protiv partizana, da je nipodaštavao ako ne već obeshrabrivao partizansku borbu protiv nacista. Ozlojeđen, McDowell je zatražio da se sve te glasine brižljivo zabeleže kako bi mogao zatražiti zvaničnu vojnu istragu o svemu tome.¹³¹ Za McDowellov izveštaj zainteresovao se britanski Foreign Office, ministarstvo vanjskih poslova. Harold Macmillan zatražio je rezime tog izveštaja, a njegov predstavnik u Bariju Philip Broad rekao je da bi to bilo poželjno za vođenje debate u britanskom Donjem domu. Visoki oficiri OSS u Italiji smatrali su da su potrebne političke konsultacije sa američkim ambasadorima kod britanske i jugoslovenske vlade:

»Ako materijal iz tog izveštaja izađe na videlo kao američki ili ostavi utisak da na bilo koji način predstavlja američku politiku ili američke stavove, to bi moglo imati ozbiljne posledice za naše odnose sa Titovim režimom a možda isto tako i sa Rusima.«¹³²

Stoga je direktor OSS general William Donovan naredio: »McDowellov izveštaj pošaljite mi ovamo. Sve ostale kopije zadržaće Joyce kao vlasništvo OSS i neće se dati na uvid nikome dok ja drukčije ne odredim. Mc-

¹²⁷ NARA, RG 226, E 190, B 111, F 340, Caserta-OSS-OP-46, A-49464 (32230 — 100B, 10. 1. 1945).

¹²⁸ NARA, RG, E 136, B 37, F 424, Bari-SI-R & C-6, Joyce—Reinhardt 11. 11. 1944.

¹²⁹ NARA, RG 226, E 136, B 40 E 447, Bari-SI-R & C-6, Ross-Lalich, 13. 11. 1944.

¹³⁰ *Mark C. Wheeler*, *Britain and the War for Yugoslavia, 1940—1943*, New York 1980, 26.

¹³¹ NARA, RG 226, E 190, B 97, F 122, Caserta-OSS-OP-14, Maddox-Donovan, 23. 11. 1944.

¹³² NARA, RG 226, E 190, B 97, F 122, Caserta-OSS-OP-14, Glavin, Rodrigo, Joyce-Donovan, Bruce.

Dowell će iz razloga bezbednosti ali i zbog vlastite zaštite sve kopije predati Joyceu i neće za sebe zadržati ni jednu kopiju.«

McDowell je o tome obavešten. Donovan je namjeravao zatražiti saglasnost State Departmenta za eventualnu internu distribuciju. McDowellu je savjetovano da do svog povratka u Washington ne daje nikakve usmene informacije o svojoj misiji.¹³³

McDowellov izveštaj umnožen je u devet primeraka. Original i dve kopije upućene su u London, namenjene direktoru OSS generalu Donovanu. Kako je on u međuvremenu već oputovao, original je prosleđen dalje u Washington, a jednu kopiju zadržao je ambasador Robert Murphy, drugu potpukovnik Richard Weil. Robert Joyce je tri primerka zadržao kod sebe a tri prosledio generalu Donovanu. Prema tome nije postupljeno prema želji potpukovnika McDowella da se sa njegovim izveštajem upoznaju obavestajno odeljenje glavnog štaba savezničkih snaga na Sredozemlju (G-2 AFHQ), američka zajednička obavestajna agencija (JICA), američka vanjska obavestajna služba na Srednjem Istoku (USAFIME) i britanski ministar rezident Harold Macmillan.¹³⁴

Neidentifikovani analitičar u odeljenju za istraživanje i analize (R & A) u centrali OSS napisao je na margini jedne analize političkih i privrednih trendova u Jugoslaviji iza McDowella: »'revizionistički' historičar sa promačkim simpatijama«.¹³⁵

Američki historičar jugoslovenskog porekla Jozo Tomasevich je u svojoj knjizi o četnicima izneo glavne McDowellove preporuke, kako su mu bile saopštene u razgovoru sa McDowellom 1968. god.¹³⁶ Ako se te preporuke uporede sa predlozima odnosno molbama Draže Mihailovića i Izvršnog odbora četničkog Centralnog nacionalnog komiteta od 18. septembra 1944¹³⁷ — njih je McDowell preneo putem radija tri dana kasnije¹³⁸ — onda nije teško uočiti veliku sličnost, čak podudarnost. Drugim rečima, McDowell je četničke molbe u svom završnom izveštaju u nešto modifikiranom obliku usvojio kao svoje vlastite preporuke.

Mihailović je u prvoj tački tražio da »Američka unija preduzme sve mere da se prekine i spreči daljnji građanski rat u Jugoslaviji«.

McDowell je prvo predložio da saveznici naredi i »nacionalističkim« i partizanskim vođama »da mora odmah prestati građanski rat i sva dejstva organizovanog nasilja; saveznička vojna, privredna i politička pomoć biće ukinuta onoj grupi, koja se toga neće pridržavati«.

Kako su saveznici već davno prekinuli snabdevanje četnika, to bi u praksi moglo da znači jedino prekid pomoći partizanima, osim ako u najstrožoj tajnosti ipak nije nastavljeno podupiranje četnika od SAD!?

¹³³ Isto, Glavin, Joyce-McDowell Nr 320, direktiva Donovana, 1. 12. 1944.

¹³⁴ NARA, RG 226, E 99, B 34, F 174, MEDTO-YUGO- (Mihailovich's Field Report 1944) Robert Joyce-Donovan, pismo od 10. 12. 1944.

¹³⁵ NARA, RG 226, XL 5350 (GB-3005).

¹³⁶ J. Tomasevich, n. d., 383—384.

¹³⁷ Zbornik, XIV, 4, str. 303—306.

¹³⁸ NARA, RG 226, E 154, B 25, F 333, Bari-SO-PRO-34, GB-1677.

Drugi predlog Draže Mihailovića glasio je: »Da Američka armija obrazuje komandu za Jugoslaviju, a mi pristajemo da se sa svim našim snagama uključimo pod tu komandu.«

McDowell je predlagao da se u sve provincijske centre Jugoslavije upute savezničke misije »sa zadatkom da uspostave privremene zone lokalne uprave, da privremeno priznaju na svakom području onu lokalnu grupu, koja drži u rukama upravnu vlast«.

Treća tačka Mihailovićevih predloga glasila je:

»Molimo da se odmah prekine slanje oružja i municije komunistima, kao i da se prestane sa propagandom koja im je nepravilno naklonjena.«

Ta ideja delimično je već obuhvaćena u prvoj tački McDowellovih preporuka.

U četvrtoj tački četničkih predloga rečeno je:

»Mi pristajemo, kada novoobrazovana komanda američke vojske uvede red, da se izvrši plebiscit između nacionalnih i komunističkih snaga u celoj zemlji, pa zatim da se ostvari poredak onakav kakav narod bude želeo.«

Treća tačka McDowellovih preporuka razrađivala je te ideje ovako:

»Potpisani preporučuje da se privremena nacionalna vlada sastavi na sledećoj osnovi: jednu trećinu članova da imenuju partizanske vlasti, jednu trećinu nacionalističke vlasti a jednu trećinu saveznici iz redova jugoslovenskih ličnosti. Zadatak ove privremene vlade bio bi, (1) da prihvati raspuštanje sadašnjih partizanskih i nacionalističkih armija i uključi ih u Jugoslovensku armiju koja bi bila stavljena pod komandu saveznika i upotrebljena protiv Nemaca; (2) da uspostavi mašineriju za izbore u nacionalnu konvenciju, koja će odrediti buduću političku organizaciju Jugoslavije. Ona grupa, koja ne bi izvodila taj program, izgubila bi savezničku pomoć«¹³⁹

»Možemo si zamisliti reagovanje na te preporuke kod britanskih vlasti i kod američkih vlasti koje su podržavale britansku politiku u Jugoslaviji«, pisao je Jozo Tomasevič i posle analize zaključio: »Drugim rečima, ove preporuke teško bi se mogle prihvatiti kao ozbiljne.«¹⁴⁰

Završni izveštaj potpukovnika Roberta McDowella obuhvata trideset i devet (39) gusto kucanih stranica ili gotovo četiri autorska arka, sa naslovom: *Yugoslavia — An Examination of Yugoslav Nationalism* (Jugoslavija — Jedno proučavanje jugoslovenskog nacionalizma). Nemoguće je rezimirati ga na ovom mestu. Izveštaj se bavi analizom izvora informacija, genezom »srpskog nacionalističkog pokreta«, ustaškim i nemačkim zločinima, ulogom Mihailovića u 1941. i 1942. godini, Komunističke partije Jugoslavije u aprilu i maju 1941, navodnim falsifikatima partizanskog štaba, partizanskim zločinima, statusom savezničkih oficira za vezu kod partizana, navodnim izostankom partizanskog ratovanja protiv Osovine, partizanskom »saradnjom sa ustašama«, optužbama protiv četnika zbog saradnje sa okupatorom, jugoslovenskim nacionalizmom, njegovim programom, zaključcima i preporukama u vezi s brojnošću i snagom partizana

¹³⁹ Kao nap. 134, izveštaj McDowella, str. 38—39.

¹⁴⁰ J. Tomasevič, n. d., 384.

i četnika odnosno »nacionalista«, budućim razvojem tih odnosa i politikom velikih sila u Jugoslaviji. Najbolje bi bilo taj izveštaj objaviti u celosti, uz potrebni kritički naučni aparat.

Potpukovnik Robert McDowell očito je bio veoma pod utjecajem Draže Mihailovića i otvoreno je zapisao da ga »iskreno poštuje i divi mu se«. Bez obzira na takvu osnovnu orijentaciju, taj američki profesor historije i obaveštajac nije baš u svemu potpao pod uticaj četničke okoline. Kuriozitet radi, valja ukazati na takav primer kada je zapisao:

»Politički program partizana naišao je na mešovito reagovanje; konačno je prihvaćen uz znatne zamerke. To je posledica prevladavajućeg verovanja u redovima srpskih nacionalista da je cilj partizanskih vođa, bilo da su oni komunisti ili bivši ustaše ili hrvatski političari, da oslabe srpstvo. Potpisani smatra da to verovanje vešto šire desničarski elementi iz stare Srbije i ljudi, među kojima su neki intelektualci, životi kojih su povezani sa položajem Beograda kao centra jugoslovenskog života.«¹⁴¹

Kapetan Nick Lalich ostao je u štabu Draže Mihailovića još puna dva meseca. Njegovo istupanje na radiju Balkan zajedno sa Mihailovićem izazvalo je oštre proteste direktora Tanjuga Vladimira Ribnikara i pretnje američkog pukovnika Georga Kraighera disciplinskim mjerama. Lalich je demantovao tačnost takvih optužbi i odbio da pređe na partizanski teritorij. Posle intervencije kod maršala Tita, Lalichu je naredeno da zajedno sa preostalim američkim avijatičarima postupi po naređenju i evakuiše se u Italiju.¹⁴²

Dogovor o obaveštajnoj saradnji saveznika i partizana formalno je postignut prilikom posjete feldmaršala Alexandera, vrhovnog savezničkog zapovjednika za Sredozemlje, Beogradu od 22. do 24. februara 1945.¹⁴³ Šta je dalje radio potpukovnik Robert McDowell, je li doista premešten na obaveštajni rad prema Austriji, nije poznato u literaturi niti o tome ima tragova u dosad dostupnim i pregledanim fondovima OSS u Nacionalnom arhivu u Washingtonu.

¹⁴¹ Kao nap. 134, izveštaj McDowella, str. 23—24.

¹⁴² NARA, RG 226, E 136, B 24, F 249, Joyce-Ross, 4. 12. 1944; B 40, F 447, Kraigher-Lalich, 6. i 16. 12. 1944; B 19, F 204, Kraigher-Thayer, 8. 12. 1944. B 30, F 310, Cooley-Lindgren, 15. 12. 1944.

¹⁴³ D. Biber, Tito-Churchill, 475—476, 480—481.